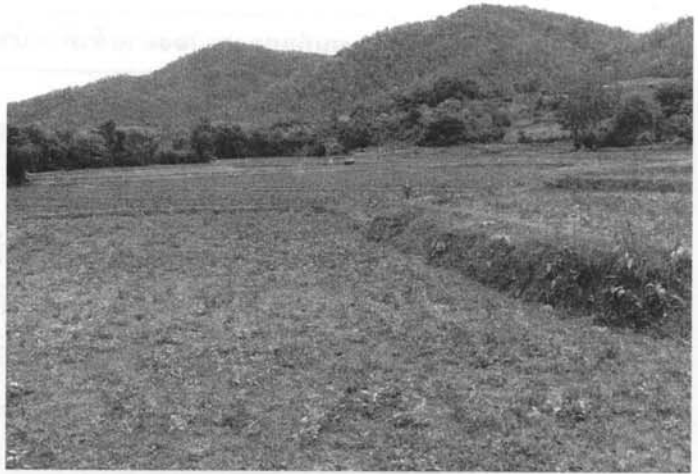

พื้นที่นาในเขตอำเภอลี้ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นาในหุบเขา จึงมีพื้นที่น้อย แต่ละนามีพื้นที่เพียง 5-20 ไร่ และใช้น้ำจากระบบฝายในลำห้วย ซึ่งเป็น “ฝายชะกุ่ม”

เหมืองฝายเมืองลี้

แม่น้ำลี้ มีความยาว 126 กิโลเมตร นับว่าเป็นสายเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรของอำเภอลี้ แต่พื้นที่การเกษตรที่ใช้น้ำจากแม่น้ำลี้ส่วนใหญ่อยู่ทางตอนเหนือของอำเภอลี้ ที่เป็นพื้นที่ราบ ส่วนทางทิศใต้ของอำเภอลี้กลับแทบไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลี้เลยเพราะเป็นช่วงที่แม่น้ำไหลต่ำกว่าพื้นที่การเกษตรไม่สามารถผันน้ำมาใช้ได้อย่างเต็มที่ พื้นที่ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่จึงใช้น้ำจากลำห้วยแควสาขาของแม่น้ำลี้เป็นหลัก จากการสำรวจของโครงการวิจัยเขตฯ ค้นพบฝายแล้วไม่ต่ำกว่า 100 ฝาย เฉพาะในห้วยแม่แต๊ะห้วยเดียวมีฝายถึง 63 ฝาย¹¹

ห้วยแม่แต๊ะ

เป็นลำห้วยแควสาขาหนึ่งของแม่น้ำลี้ ที่มีการใช้ประโยชน์ทางการเกษตรอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ห้วยแม่แต๊ะมีต้นกำเนิดอยู่บนภูเขาในเขตรอยต่อระหว่างอำเภอลี้ จังหวัดลำพูน และอำเภอกะปอง จังหวัดลำปาง เกิดจากการรวมกันของห้วยสายเล็กๆ หลายสาย ห้วยสาขาที่สำคัญที่มีการใช้ประโยชน์ได้แก่ ห้วยแม่จันฮาว และห้วยแม่แต๊ะ ก่อนที่ทั้งสองห้วยจะรวมกันที่บ้านแม่หว่งลุ่ม กลายเป็นลำห้วยสายเดียวเรียกว่า “ห้วยแม่แต๊ะ” ห้วยสายนี้ไหลลัดเลาะไปตามภูเขา ผ่านชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในที่ราบเชิงเขา เช่น ชุมชนบ้านแม่หว่ง ชุมชนบ้านม่วงสามปี ชุมชนบ้านลี้หลวง เป็นต้น พื้นที่รับน้ำจากห้วยแม่แต๊ะส่วนใหญ่ จึงเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก ที่แยกตัวกันกระจายอยู่ตามหุบเขา จนถึงพื้นที่ราบที่อาจมีพื้นที่รับน้ำรวมกันถึงกว่า 1,500 ไร่¹²

แผนที่แสดงเหมืองฝายลำห้วยน้ำสาขาของแม่น้ำลี้ อ.ลี้

ตารางแสดงรายชื่อฝาย พื้นที่รับน้ำ และจำนวน
ผู้ใช้น้ำ ของฝายในลำห้วยแม่แต๊ะ (ส่วนหนึ่ง)

ชื่อฝาย	พื้นที่ (ไร่)	ผู้ใช้น้ำ (คน)
ฝายสุกัณฑา	3	1
ฝายโด่งน้อย	5	1
ฝายห้วยโก้งพ้อหลวงนึก	5	2
ฝายหนานบุญ	7	1
ฝายตามี	8	2
ฝายปู่เบี้ย	10	3
ฝายแม่จันฟอง	20	3
ฝายโด่งแก้ว	20	7
ฝายโด่งยาว	20	8
ฝายปู่แป้น	20	2
ฝายยาค่า	20	8
ฝายวังหยุด	20	7
ฝายโด่งตาด	21	3
ฝายแม่หลวงทา	30	3
ฝายเกาขามนาบน	30	16
ฝายโด่งห้วยป้าง	30	8
ฝายใหม่	35	5
ฝายโด่งกลาง	35	33
ฝายผาแดง	40	16
ฝายเก่า	40	16
ฝายโด่งวังคำ	50	9
ฝายยาคีน	50	3
ฝายเกาขามนาลุ่ม	60	11
ฝายป่าด่าง	70	14
ฝายชะหยาก	85	15
ฝายปู่ลุน	100	15
ฝายนาคุ่ม	100	36
ฝายน้อย	100	13
ฝายหลวง	150	22
ฝายบ้านฮั่ว	150	75
ฝายปู่เอดะ	200	50
ฝายฝายผาแล	300	56
ฝายโด่งแพะ	300	50
ฝายนาล้าง	800	85
ฝายนาวไร่	1,000	74
ฝายชะโอ	1,000	50
ฝายนาทราย	1,500	172
รวม	6,434	895

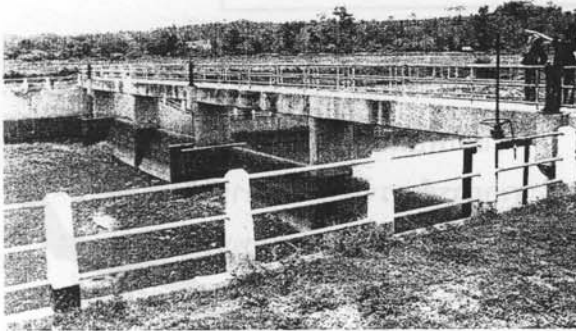
ระบบเหมืองฝาย

ฝายที่พบในลำห้วยแม่แต๊ะ และห้วยแม่
จันฮาว จากการสำรวจโดยโครงการวิจัยเขตฯ มี
ทั้งหมด 63 ฝาย แบ่งเป็นฝายที่พบในลำห้วยแม่
จันฮาว 23 ฝาย ห้วยแม่แต๊ะ 31 ฝาย และฝายที่
อยู่ทางตอนล่างหลังจากที่ห้วยสองสายรวมกันแล้วอีก
9 ฝาย ฝายที่พบแทบทั้งหมด เป็นฝายขนาดเล็ก
ที่มีพื้นที่รับน้ำไม่เกิน 100 ไร่ มีเพียงฝาย 9 ฝาย
ทางตอนล่างที่มีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ถึง 1,000 ไร่

ฝายในลำห้วยแม่แต๊ะมีทั้งฝายคอนกรีต
ฝายหินทิ้ง และฝายไม้ คือ ฝายคอนกรีต จำนวน
15 ฝาย ส่วนใหญ่ฝายคอนกรีตเหล่านี้สร้างขึ้นใน
ช่วงประมาณ 10-20 ปีที่ผ่านมา แทนฝายไม้เดิม
ฝายหินทิ้ง มีเพียงแห่งเดียว อยู่ในห้วยแม่จันฮาว
คือฝายย่าแก้ว (ฝายห้วยโด่ง) สาเหตุที่มีฝายหิน
ทิ้งเพียงแห่งเดียว เนื่องจากลำห้วยบริเวณนี้เป็นหิน
ไม่สามารถตีหลักปักไม้ฝายลงไปได้ ผู้ที่คิดสร้าง
ฝายจึงใช้วิธีการขนหินที่อยู่ริมลำห้วยมากองรวม
กันให้สูงขึ้นเป็นฝายแทน ฝายไม้ เป็นฝายที่พบได้
ทั่วไปตลอดลำห้วย มีจำนวนทั้งหมด 46 ฝาย

ลำเหมือง

ลำเหมืองในระบบเหมืองฝายห้วยแม่แต๊ะ
มีความยาวตั้งแต่ 20 เมตร จนถึงนับสิบกิโลเมตร
ลำเหมืองบางสายเป็นลำเหมืองสายเดียวโดดๆ ไม่มี
“เหมืองซอย” หรือลำเหมืองย่อยที่แยกจากลำ
เหมืองหลัก แต่บางลำเหมืองก็มีเหมืองซอยแยกไป
ในพื้นที่รับน้ำอีกนับสิบสาย โดยเฉพาะฝายทาง
ตอนใต้ของลำห้วย ที่มีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ ลำ

ฝายนาเลียง อ.ลี ฝายขนาดใหญ่ในห้วยแม่แต๊ะ
ในฤดูแล้งน้ำแห้งขอด

ฝายแม่หลวงทา อ.ลี ฝายไม้ที่สร้างเป็นรูปโค้ง
เขาควาย ในลำห้วยแม่แต๊ะ

ฝายนาตุ้ม อ.ลี ฝายขนาดกลางในลำห้วยแม่แต๊ะ สร้างด้วย
คอนกรีต มีประตูระบายน้ำตรงกลาง ช่วยให้ระบายได้ดี

เหมืองจึงต้องมีขนาดใหญ่และแยกย่อยกระจายทั่วทั้งพื้นที่ ในขณะที่ฝายไม้ในลำห้วยทางตอนเหนือ กลับสร้างลำเหมืองเป็นเพียงทางน้ำเล็กๆ ลัดเลาะตามลำห้วย แต่มีความยากลำบากในการขุดมาก บางแห่งต้องขุดผ่านหินผาแข็ง บางช่วงต้องก่อลำเหมืองด้วยคอนกรีต หรือทำรางรินเพื่อส่งน้ำแทน ลำเหมืองเหล่านี้จึงมักประสบกับปัญหาพังเสียหายอยู่บ่อยครั้ง จากการทรุดตัวของลำเหมืองเอง และจากดินถล่มลงมาทับลำเหมือง การดูแลลำเหมืองจึงเป็นงานหนักของลูกเหมืองผู้ใช้น้ำ และแก่เหมือง

ระบบการบริหารและการจัดการองค์กร

จากรูปแบบโครงสร้างเหมืองฝายที่หลากหลายตามพื้นที่ ทำให้รูปแบบการจัดองค์กรเหมืองฝายในพื้นที่แห่งนี้ มีความหลากหลายตามไปด้วย

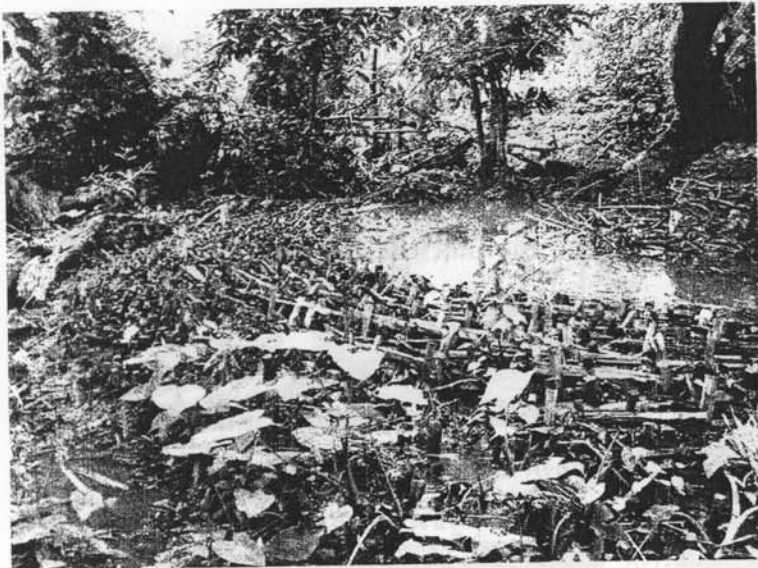
ก. “ฝ่ายชะกุ่ม” หรือ “ฝ่ายตระกูล” เป็นการจัดองค์กรเหมือนฝ่ายขนาดเล็กที่สุดในสายระบบการจัดการน้ำ ประกอบด้วยลูกเหมืองตั้งแต่ 1-10 คน และส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น มีพื้นที่รับน้ำของฝ่ายไม่เกิน 50 ไร่ ฝ่ายเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอายุราว 3 ชั่วอายุคน และมักตั้งชื่อฝ่ายตามชื่อของคนรุ่นบุกเบิก เช่น ฝ่ายแม่หลวงทา, ฝ่ายหนานบุญ, ฝ่ายแม่จันทอง, ฝ่ายปู่แป้น เป็นต้น ระบบการบริหารของฝ่ายลักษณะนี้ไม่มีความซับซ้อน ปกครองกันด้วยระบบอาวุโสเป็นสำคัญ ไม่จำเป็นต้องมีแก่ฝ่าย ไม่จำเป็นต้องมีกฎเหมืองฝ่าย

ข. เหมืองฝ่ายขนาดกลาง เป็นฝ่ายที่มีขนาดองค์กรใหญ่ขึ้นมาจากฝ่ายชะกุ่ม มีลูกเหมือง ประมาณ 10-50 คน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง เหมืองฝ่ายลักษณะนี้มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 100 ไร่ การบริหารงานภายในเหมืองฝ่ายเริ่มมีการแบ่งหน้าที่ในการทำงาน มีการแต่งตั้ง “แก่เหมือง” แต่เนื่องจากจำนวนสมาชิกมีน้อย จึงไม่มีการตั้งผู้ช่วยแก่ฝ่ายและล่ามน้ำ การประกาศข่าวสารของเหมืองมักใช้วิธีการบอกจากปากต่อปาก เริ่มมีการตั้งกฎเหมืองฝ่ายเป็นแกนกลางในการปกครอง มีระเบียบเรื่องการทำงานเหมืองฝ่าย การจัดสรรน้ำ และบทลงโทษผู้ที่ลักขโมยน้ำ อย่างไรก็ตาม กฎเหมืองฝ่ายที่ตั้งขึ้นมานี้ ยังมีความยืดหยุ่นและผ่อนปรนสูง แต่กฎเหมืองฝ่ายบางข้อก็ไม่มีการผ่อนปรน เช่น กฎเหมืองฝ่ายที่ว่าด้วยการขโมยน้ำ มีโทษปรับ 500 บาท หากมีการขโมยน้ำเกิดขึ้นก็ต้องมีการปรับกันอย่างจริงจัง เพื่อรักษาไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎเหมืองฝ่าย

ค. เหมืองฝ่ายขนาดใหญ่ เป็นระบบเหมืองฝ่ายที่พบทางตอนล่างของลำห้วยแม่แต๊ะ เช่น ฝ่ายนาทราย, ฝ่ายปู่เอะ, ฝ่ายนาไร่, ฝ่ายแม่แต๊ะ เป็นต้น พื้นที่รับน้ำส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาขนาดใหญ่ ตัวฝ่ายส่วนใหญ่เป็นฝ่ายคอนกรีตถาวร มีจำนวนลูกเหมืองตั้งแต่ 50-100 คน กระจายอยู่ในหลายหมู่บ้านของตำบล และมีพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ อาจเป็นพื้นที่เดียวกัน หรือพื้นที่รับน้ำหลายแห่งต่อเนื่องกัน พื้นที่รับน้ำอาจรวมกันได้มากถึง 1,500 ไร่¹³

ในการบริหารจัดการองค์กร มีการแต่งตั้งแก่ฝ่ายและผู้ช่วยแก่ฝ่าย กฎเหมืองฝ่ายทวีความสำคัญมากขึ้น และถูกบังคับใช้อย่างจริงจัง เช่น ในการล่องเหมืองหากใครไม่มาต้องเสียค่าปรับ 200-500 บาท ลูกเหมืองที่มาสายเกินกว่า 8.00 น. ให้ถือว่าขาดงานต้องจ่ายค่าปรับ เป็นต้น

ความหลากหลายของโครงสร้าง และระบบการบริหารงานที่ปรากฏ ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าชุมชนสามารถอาศัยความรู้ ความเข้าใจในลักษณะทางภูมิศาสตร์ และพลังของธรรมชาติ คิดค้นเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม พร้อมทั้งพัฒนาระบบความรู้ในการจัดการระบบให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ได้ถูกถ่ายทอด และสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชน

“ฝายชะกุ่ม” หรือฝายตระกุก นับเป็นฝายที่มีความน่าสนใจมาก ในระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำลี้ เพราะแสดงให้เห็นเค้าแรกของการจัดการน้ำ ที่เริ่มต้นจากการจัดการน้ำระดับครัวเรือน ก่อนจะพัฒนาสู่การจัดการน้ำระดับเมือง

“รางริน” ถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาความต่างระดับของพื้นที่นา โดยการทำรางรินส่งน้ำข้ามพื้นที่นาที่มีระดับต่ำกว่าพื้นที่ข้างเคียง ทำให้สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินได้เต็มประสิทธิภาพ

บทที่ 6

อุดมการณ์เหมืองฝาย : พลวัตความเปลี่ยนแปลง

สถานการณ์ปัญหาของระบบเหมืองฝายปัจจุบัน

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ระบบเหมืองฝายอยู่คู่กับวัฒนธรรมล้านนา มา องค์กรอันเก่าแก่นี้ ต้องเผชิญกับปัญหานานัปการ ทั้งปัญหาจากภัยธรรมชาติที่ทำให้เหมืองฝายเสียหายมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน หรือภัยสงครามที่ทำให้เมืองกลายเป็นเมืองร้าง จนระบบเหมืองฝายแทบจะขาดหายไปจากล้านนา จนถึงปัจจุบัน ระบบเหมืองฝายในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนกำลังเผชิญหน้ากับความท้าทายใหม่ เมื่อความเจริญรุ่งเรืองของเชียงใหม่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับระบบเกษตร หรือระบบการจัดการน้ำโดยประชาชนเหมือนในสมัยพระยาเม็ญรายอีกต่อไป ธุรกิจบริการ อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว กลายเป็นหนทางใหม่ในการสร้างรายได้ของภาครัฐในเมืองเชียงใหม่ แม้จะมีการส่งเสริมการผลิตพืชเชิงพานิชในเชียงใหม่-ลำพูนอยู่บ้าง โดยเฉพาะลำไยและส้ม แต่การผลิตพืชเหล่านี้กลับไม่อยู่ในระบบการใช้ และการจัดการน้ำโดยระบบเหมืองฝาย

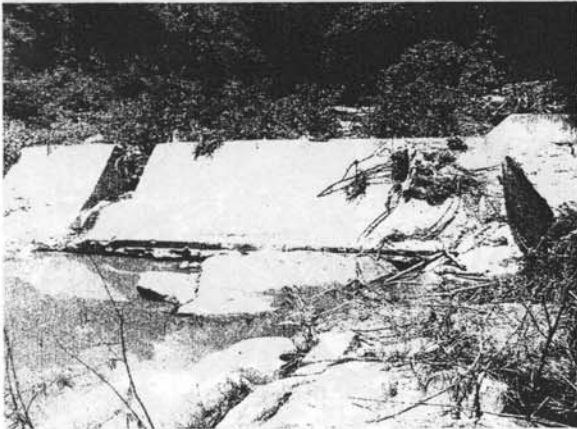
ปัญหาของเหมืองฝายอาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วนใหญ่ คือ ปัญหาด้านโครงสร้างฝาย และลำเหมือง และปัญหาการจัดการภายในองค์กรเหมืองฝาย

1. ปัญหาด้านโครงสร้างฝาย และลำเหมือง

ปัญหาโครงสร้างของเหมืองฝายพบได้ชัดเจนในเขตเมือง ที่มีการขยายตัวเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในพื้นที่การเกษตร จนทำให้เกิดความความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อาศัยในเมือง และเกษตรกรผู้ใช้น้ำอยู่เสมอ

ลำเหมืองในเขตเมืองแทบทุกแห่ง มักประสบปัญหาการลุดล้ำเขตลำเหมือง เนื่องจากผู้ที่อยู่ในบริเวณนั้นไม่ใช้ลูกเหมืองไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบจากเหมือง จึงไม่ให้ความสำคัญกับลำเหมือง

ฝายแม่ป้อน กั้นห้วยแม่ป้อน อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
เริ่มทรุดตัวเนื่องจากกระแสน้ำในฤดูน้ำหลาก

1.1. ปัญหาการรุกราล้ำพื้นที่ฝายและลำเหมือง

ปัญหาการรุกราล้ำลำเหมือง และฝายพบได้มากขึ้นในเขตเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะการออกโฉนดที่ดินของส่วนราชการ ที่มักออกโฉนดที่ดินชิดคันลำเหมือง เมื่อมีการก่อสร้างเจ้าของพื้นที่ก็มักจะสร้างสิ่งก่อสร้าง หรือล้อมรั้วชิดกับแนวลำเหมือง บางครั้งถึงขั้นถมพื้นที่ริมลำเหมือง เพื่อขยายขนาดการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปัญหาเหล่านี้ในอดีตสามารถจัดการได้โดยใช้ “กฎเหมืองฝาย” เช่น กฎฝายเหมืองหลวง อำเภอสอดกำหนดไว้ว่า “ที่เหมืองให้วัดกว้างจากกลางลำเหมืองไปด้านละ 3 เมตร” หมายความว่า ไม่ว่าลำเหมืองจะเปลี่ยนทิศไปทางด้านไหน พื้นที่ของเหมืองก็ต้องกว้าง 6 เมตร และกฎนี้ก็

สามารถบังคับใช้ได้จนถึงปัจจุบัน เพราะผู้ที่อยู่ภายใต้กฎนี้คือชาวบ้านในชุมชน ในขณะที่การบุกรุกพื้นที่ลำเหมืองในเขตเมือง ผู้บุกรุกมักเป็นคนต่างถิ่นที่ย้ายเข้ามา จึงไม่เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์โบราณของชุมชนที่สืบทอดมา การแก้ปัญหาเน้นตัดสินกันด้วยกฎหมายเป็นสำคัญ การตั้งบ้านเรือนชิดหรือล้อมลำเหมือง เป็นอุปสรรคต่อการลี้ยงเหมืองของผู้ใช้น้ำ ทำให้ลำเหมืองส่วนนั้นตื้นเขินไปในที่สุด ในชุมชนบางแห่งลำเหมืองถูกปรับให้เหลือเพียงท่อระบายน้ำฝังอยู่ใต้ดินเท่านั้น

1.2. ปัญหาการใช้ประโยชน์ลำเหมืองผิด วัตถุประสงค์ หรือประโยชน์เชิงซ้อน

การใช้ประโยชน์จากลำเหมืองผิดวัตถุประสงค์ เป็นผลสืบเนื่องจากการขยายตัวของชุมชน เมื่อชุมชนเข้ามาอยู่ในพื้นที่ลำเหมือง มักใช้ลำเหมืองเป็นพื้นที่ระบายน้ำเสียจากครัวเรือน พื้นที่การเกษตรทางปลายน้ำจึงเกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย และขยะที่ไหลเข้าสู่ลำน้ำ คุณภาพของน้ำลดลง สร้างปัญหาให้กับเกษตรกรอย่างหาทางออกไม่ได้

1.3. ปัญหาการพังหรือทรุดตัวของฝาย

ปัญหานี้ นับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่สุดของฝายส่วนใหญ่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะฝายขนาดเล็กตามลำห้วยต่างๆ ที่มักเสียหายอยู่เป็นประจำ การพังทลายของฝายแต่ละครั้งนั้น ถือว่ามีผลต่อการผลิตของลูกเหมืองมาก ในอดีตปัญหาการพังทลายของฝายที่สร้างด้วยไม้อาจเกิดขึ้นเป็นประจำเกือบทุกปี แต่ลูกเหมืองเตรียมพร้อมตลอดเวลาในการซ่อมแซมฝาย แต่ฝายในปัจจุบันเป็นฝายที่สร้างด้วยคอนกรีต การพังทลายของฝายจึงเกิดขึ้นน้อยกว่าฝายที่สร้างด้วยไม้ ความพร้อมและความตื่นตัวในการซ่อมแซมฝายจึงลดลงไปตามสภาพการณ์ ปัญหาฝายขาดจึงกลายเป็นเรื่องใหญ่ของเหมืองฝายปัจจุบัน ซึ่งสาเหตุการขาดของฝายเกิดจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่

ก. การออกแบบฝายไม่สอดคล้องกับลักษณะพื้นที่ ฝายคอนกรีตที่สร้างขึ้นมากมายในระบบ

เหมืองฝาย ส่วนใหญ่เป็นฝายที่ออกแบบโดยวิศวกรอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ แต่เมื่อมีการก่อสร้างและใช้งานจริง กลับพบว่าฝายเหล่านี้สร้างปัญหานานัปการให้เกษตรกรคอยแก้ไข ทั้งปัญหาใหญ่ เช่น การพังของทำนบกั้นน้ำ น้ำเซาะตลิ่งเนื่องจากการออกแบบประตูระบายน้ำไม่เหมาะสม จนถึงปัญหาเล็กน้อยอย่างการอุดตันของประตูระบายน้ำ เป็นต้น

ข. อายุการใช้งานของฝาย และการขาดการบำรุงรักษา ฝายในเขตเชียงใหม่-ลำพูน เริ่มมีการสร้างด้วยคอนกรีตแทนฝายไม้มาแล้วอย่างน้อย 30 ปี ฝายที่สร้างส่วนใหญ่สร้างในลักษณะฝายน้ำล้นขนาดเล็ก เมื่อสร้างเสร็จแล้วรัฐบาลจะมอบให้เกษตรกรเป็นผู้ดูแลจัดการน้ำ รวมถึงการบำรุงรักษา ระยะเวลาผ่านไป ฝายส่วนหนึ่งจึงอยู่ในสภาพทรุดโทรม ตามกาลเวลา และฝายพร้อมที่จะพังลงได้ตลอดเวลา

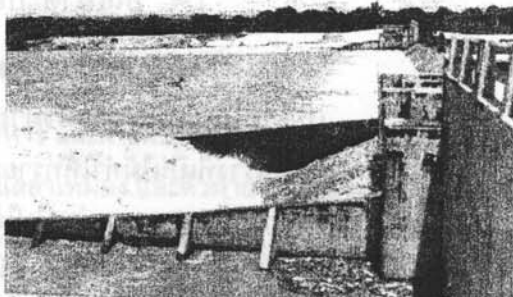
ค. การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินริมตลิ่ง เป็นสาเหตุสำคัญของการทรุดตัวและพังทลายของตัวฝาย ในอดีตพื้นที่ริมตลิ่ง โดยเฉพาะบริเวณตัวฝายมักไม่มีการใช้ประโยชน์ จะปล่อยให้ เป็นป่าไผ่และต้นจามจุรี เป็นที่ตั้งของ “หอผีฝาย” เทพารักษ์ที่คอยดูแลฝาย เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของฝาย แต่ปัจจุบันพื้นที่ริมตลิ่งถูกใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชที่มีระบบรากตื้น โดยเฉพาะลำไย ทำให้ความสามารถในการยึดเกาะดินริมตลิ่งลดลง และทรุดตัวได้ง่ายเมื่อกระแสน้ำรุนแรง หากเกิดขึ้นบริเวณตัวฝาย จะทำให้คอฝายพัง ส่งผลถึงโครงสร้างตัวฝายในที่สุด

ตัวอย่างฝายที่ทรุดเนื่องจากการทรุดตัวของคอฝาย คือ ฝายวังปาน กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูนที่พังลงเมื่อต้นราวปี 2549 เนื่องจากดินริมตลิ่งอุ้มน้ำไม่ไหว และทรุดตัวลงเป็นแนวยาวจนทำให้ตัวฝายพังลงในที่สุด

ง. การเปลี่ยนแปลงการไหลของสายน้ำ การไหลของกระแสน้ำในแม่น้ำสายต่างๆ ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงจากในอดีตมาก เป็นกระแสน้ำที่ไหลแรงและเร็ว ทั้งยังมีเศษไม้ต่างๆ ไหลมาพร้อมกับกระแสน้ำ ความรุนแรงของกระแสน้ำและเศษไม้ที่ไหลมา เมื่อกระทบกับตัวฝายนานเข้า อาจทำให้ฝายพังลงได้ในที่สุด โดยเฉพาะฝายขนาดเล็กในลำห้วย

ฝายวังปาน อ.จอมทอง ทรุดตัวเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินริมตลิ่ง จากเดิมเป็นป่าไผ่เปลี่ยนมาเป็นสวนลำไย

ฝายหนองสลิก จังหวัดลำพูน ฝายขนาดใหญ่ในลำน้ำปิงที่ออกแบบไม่สอดคล้องกับพื้นที่ ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมพื้นที่ชุมชนริมแม่น้ำด้านหลังตัวฝายและปัญหาน้ำเซาะตลิ่ง

ฝายคอยน้อย จ.เชียงใหม่ เสียหายเนื่องจากการเปลี่ยนทางเดินของน้ำปิง เพราะมีการตัดทรายในลำน้ำ แม้ปิงจะทำให้แม่น้ำปิงเปลี่ยนทิศทางการไหล

พื้นที่นาข้าวถูกปรับเปลี่ยนเป็นสวนลำไย ซึ่งเป็นพืชที่ต้องการน้ำตลอดปี ทำให้ระบบเหมืองฝายไม่สามารถจัดการน้ำให้ได้ ผู้ปลูกลำไยจึงเปลี่ยนไปใช้น้ำบาดาล และเลิกเป็นสมาชิกเหมืองฝาย ทำให้ระบบเหมืองฝายขาดแคลนแรงงานอันเป็นปัจจัยสำคัญในการดูแลรักษาเหมืองฝาย

ลำเหมืองจากฝายแม่แต๊ะ อ.ลี เสร็จคอนกรีตเพียงครึ่งเดียว เนื่องจากสิ้นสุดเขตการปกครองของ อบต.ลี

1.4. ปัญหาตะกอนทรายทับถมหน้าฝาย

ปัญหาตะกอนทรายทับถมหน้าฝาย เป็นปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง โดยเฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนโครงสร้างของตัวฝายจากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีต ฝายไม้ในอดีตแทบไม่เกิดปัญหานี้เพราะโครงสร้างที่เป็นไม้ทำให้ทรายสามารถไหลผ่านตัวฝายไปได้ แต่ฝายคอนกรีตมีโครงสร้างที่ตัน ทำให้ไม่สามารถระบายทรายผ่านไปได้ แม้จะมีการออกแบบประตูน้ำเพื่อระบายทรายไว้แล้ว แต่ฝายคอนกรีตส่วนใหญ่ยังคงตันเขิน ทำให้ความสามารถในการกักเก็บน้ำของฝายลดลง และที่สำคัญทรายที่ติดค้างเหล่านี้จะไหลเข้าสู่ลำเหมือง และเข้าไปในที่นาของเกษตรกร สร้างปัญหาให้กับพื้นที่การเกษตรต่อไป

1.5. การเปลี่ยนแปลงการผลิตที่ไม่สอดคล้องกับการจัดการน้ำระบบเหมืองฝาย

ในอดีต การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายถูกออกแบบเพื่อใช้ในการทำนาเป็นหลัก แม้จะมีการปลูกพืชแล้งในระยะหลัง เช่น ถั่วเหลือง ถั่วลิสง กระเทียม แต่พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพืชอายุสั้นที่สามารถจัดการระบบการให้น้ำให้สอดคล้องและเหมาะสมได้ ปัจจุบันพื้นที่ทำนาดลงไปจากอดีตมาก สังเกตได้จากจำนวนลูกเหมืองแต่ละแห่งที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ส่วนหนึ่งเกิดจากการเลิกทำการเกษตรโดยถาวร อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนจากการทำนา เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ไม่สอดคล้องกับระบบเหมืองฝาย โดยเฉพาะการทำสวนลำไย

ลำเหมืองหลายเส้นยุติบทบาทลง เพราะไม่สามารถจัดส่งน้ำให้สวนลำไยเหล่านี้ได้ตามต้องการ เพราะลำไยเป็นพืชยืนต้นที่ต้องการน้ำตลอดทั้งปีอย่างต่อเนื่อง เกินความสามารถของระบบเหมืองฝายที่จะจัดการน้ำให้ได้ ผู้ปลูกลำไยส่วนใหญ่จึงนิยมใช้น้ำบาดาลมากกว่าน้ำเหมือง เมื่อที่นาที่อยู่รอบสวนลำไยกลายเป็นพื้นที่การเกษตรส่วนน้อย การทำนาก็ต้องเลิกไปในที่สุด เนื่องจากเฉพาะแรงงานชาวนาที่เหลืออยู่ ไม่สามารถที่จะจัดการกับระบบเหมืองฝายที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากได้

1.6. ปัญหาลำเหมืองอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวด้านการปกครอง ส่งผลต่อการดูแลรักษา และงบประมาณสนับสนุน

ลำเหมืองแต่ละสายของฝ่ายแต่ละแห่ง มีความยาวตั้งแต่ไม่ถึงร้อยเมตร จนถึงความยาวกว่า 20 กิโลเมตร ลำเหมืองเหล่านี้บางช่วงไหลผ่านที่นาโดยตรง แต่บางช่วงไหลผ่านชุมชนหรือหมู่บ้าน ปัญหาที่เกิดขึ้นเมื่อลำเหมืองไหลผ่านชุมชนที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากลำเหมือง คือมักไม่ได้รับการดูแลจากเขตที่ลำเหมืองไหลผ่าน กลายเป็นภาระของผู้ใช้น้ำทางตอนปลาย

2. ปัญหาการจัดการภายในองค์กรเหมืองฝ่าย

องค์กรเหมืองฝ่าย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของระบบเหมืองฝ่าย เป็นกระบวนการขับเคลื่อนให้ฝ่ายสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลาร้อยกว่าปีที่ผ่านมาก องค์กรเหมืองฝ่ายพัฒนาขึ้นจากอดีตที่มีความเรียบง่าย จนกลายเป็นองค์กรที่มีโครงสร้างซับซ้อน แต่ปัจจุบัน องค์กรเหมืองฝ่ายประสบปัญหาหลายประการที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กร ได้แก่

2.1. องค์กรเหมืองฝ่ายขาดแคลนแรงงาน (ลูกเหมือง)

แรงงานในการจัดการระบบเหมืองฝ่ายเป็นหัวใจสำคัญในการบริหาร และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของฝ่าย เป็นผู้ขับเคลื่อนกระบวนการทำงานเหมืองฝ่าย เป็นทั้งผู้ใช้น้ำ ผู้ดูแลลำเหมือง และตัวฝ่าย ปัจจุบัน จำนวนผู้ใช้น้ำในระบบเหมืองฝ่ายแต่ละแห่งลดลงมาก เนื่องจากจำนวนประชากรในภาคเกษตรที่ลดลง แรงงานที่มีการศึกษาหันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น พื้นที่รับน้ำบางส่วนโดยเฉพาะในเขตเมือง ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นที่อยู่อาศัย บางแห่งกลายเป็นสวนลำไยที่ใช้น้ำจากการขุดเจาะบาดาล ขาดการปฏิสัมพันธ์กับระบบเหมืองฝ่าย เมื่อจำนวนผู้ใช้น้ำหรือแรงงานในเหมืองฝ่ายลดลง ย่อมส่งผลโดยตรงต่อระบบการจัดการเหมืองฝ่ายโดยรวม

2.2. ศักยภาพผู้นำต่อการจัดการองค์กรเหมืองฝ่าย

ปัจจัยด้านความสามารถและศักยภาพของผู้นำองค์กร เป็นปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง เนื่องจาก ผู้นำองค์กรเป็นผู้กำหนดทิศทาง บริหารจัดการ ตลอดจนคอยแก้ปัญหาของเหมืองฝ่าย ศักยภาพของผู้นำในปัจจุบันอาจจะไม่ได้ลดลง แต่เพราะสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ความเปลี่ยนแปลงภายนอกที่มีผลต่อระบบเหมืองฝ่ายเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น “แก່ฝ่าย” ในปัจจุบันจึงไม่สามารถจะเป็นเพียงผู้ดูแลระบบน้ำเหมือนในอดีตอีกต่อไป แก่งฝ่ายต้องเพิ่มมิติความสัมพันธ์กับสังคม กับหน่วยงานอื่นที่หลากหลาย โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ เพื่อการเข้าถึงทรัพยากรและแหล่งทุน

2.3. องค์กรเมืองฝายไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร และงบประมาณภาครัฐ

ในอดีต ทุนและงบประมาณที่ใช้ในการจัดการเมืองฝาย เช่น ค่าใช้จ่ายในการตีฝาย การล้อมเมือง การสร้างตอ เหล่านี้อยู่ในความรับผิดชอบของลูกเมือง และไม่มีปัญหาในการจัดการ ปัจจุบันเมืองฝายที่มีศักยภาพ ยังคงสามารถจัดการงบประมาณของตนเองได้ ไม่ต้องพึ่งงบประมาณจากหน่วยงานรัฐ แต่ฝายหลายแห่งต้องการงบประมาณจากรัฐ แต่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนเหล่านี้ได้ แม้ในกฎหมายการปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีการกำหนดงบประมาณส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการดูแลเมืองฝาย แต่แก่ฝายน้อยคนที่จะสามารถเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้

2.4. ทักษะคติของบุคคลภายนอกต่อระบบเมือง

ความรู้เรื่องเมืองฝายเป็นความรู้ที่จำกัดอยู่ในวงแคบๆ เฉพาะในกลุ่มผู้ใช้น้ำ และในแวดวงนักวิชาการในสถานศึกษาต่างๆ เท่านั้น บุคคลทั่วไปน้อยคนนักที่จะรู้จักระบบเมืองฝาย โดยเฉพาะในเขตเมืองที่ผู้คนจากหลายถิ่นฐานมาอยู่ร่วมกัน วัฒนธรรมการจัดการน้ำของล้านนา กลายเป็นเพียงกองหินที่ขวางกั้นลำน้ำ ความไม่เข้าใจและทัศนคติที่ผิดๆ เหล่านี้ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของเมืองฝาย เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมในเขตเมือง ฝายจึงกลายเป็นผู้ร้าย เป็นตัวขวางกั้นการไหลของน้ำ แรงสนับสนุนให้มีการรื้อฝายจึงเกิดขึ้นในสังคมเมือง ในขณะที่สังคมเกษตรรอบนอก ผู้ใช้น้ำจากเมืองฝายก็คัดค้านอย่างเต็มที่ ความคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานความไม่รู้และไม่เข้าใจเหล่านี้ อาจนำไปสู่ภาวะความขัดแย้งได้ในอนาคต

ในสมัยพระยามังราย องค์กรเมืองฝายเป็นระบบสำคัญที่ขับเคลื่อนการผลิตของล้านนา กษัตริย์แทบทุกพระองค์ให้ความสำคัญกับการจัดการน้ำในระบบเมืองฝาย อาจเพราะระบบเมืองฝายเป็นระบบการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพที่สุดในขณะนั้น แต่ปัจจุบันระบบการจัดการน้ำมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง ระบบน้ำแบบชลประทาน ที่รัฐนำมาใช้ในการจัดการน้ำแทนที่ระบบเมืองฝาย เพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการใช้น้ำ และการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของเกษตรกร ให้สามารถผลิตพืชได้ตลอดทั้งปี ระบบชลประทานเหล่านี้ถูกสร้างขึ้น และซ้อนทับอยู่บนระบบเมืองฝายเดิม คลองชลประทานที่ถูกออกแบบตามหลักวิชาการ แต่บ่อยครั้งที่สร้างความเดือดร้อนให้กับระบบเมืองฝายดั้งเดิม ยกตัวอย่างเช่น กรณีการสร้างคลองระบายน้ำคลองชลประทานแม่แตง ในเขตอำเภอสันป่าตอง คลองระบายน้ำชลประทานตัดผ่านลำเหมืองที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่ แผนการก่อสร้างก็นำเหมืองของชาวบ้านมุดลอดคลองของชลประทาน (ไซฟ่อน) แต่ชาวบ้านคัดค้าน เพราะเห็นว่าในฤดูแล้งจะทำให้น้ำจากลำเหมืองไหลได้ไม่เต็มที่ ในฤดูฝนก็อาจทำให้เกิดน้ำท่วมไร่นาของชาวบ้านเพราะลำเหมืองระบายน้ำไม่ทัน จึงได้มีการเสนอขอคิดเห็นต่อรัฐ แต่การดำเนินการก่อสร้างตามแผนเดิมยังคงดำเนินการต่อไป จนในที่สุดปัญหาที่คาดการณ์ไว้ก็เกิดขึ้นจริง ความเดือดร้อนจึงตกอยู่กับชาวบ้าน และเกษตรกร ข้อเสนอแนะของชาวบ้านหรือเกษตรกรมักถูกเพิกเฉยมาโดยตลอด ทั้งที่เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องปัญหา และได้รับผลของปัญหาที่เกิดขึ้นโดยตรง

ในสังคมสมัยใหม่ ชาวนาไม่สามารถใช้เวลามาทำงานในระบบเหมืองฝายหลายๆ วันได้เหมือนในอดีต หลายๆ ฝายจึงแก้ปัญหาโดยการจ้างรถแบคโฮมาตีฝายล่องเหมืองแทนแรงงานคน

พลวัตเหมืองฝายเพื่อการจัดการปัญหา

พลวัตเหมืองฝาย หรือพัฒนาการของเหมืองฝายในแอ่งเชิงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะช่วงระยะเวลา 30-50 ปีหลัง ภาวะบีบรัด และปัญหาหลากหลายรูปแบบเข้ามกระทบกับระบบการบริหาร และการจัดการเหมืองฝาย องค์กรเหมืองฝายเองต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับภาวะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว กลวิธีหลายประการที่องค์กรเหมืองฝายนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ทั้งภายในองค์กรเอง และจัดการกับปัญหาจากภายนอกที่เข้ามกระทบ ในอดีตศักยภาพของเหมืองฝายถูกทำลายจากธรรมชาติ กระแสน้ำเป็นผู้พิสูจน์ความเข้มแข็งและความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกเหมืองฝาย ปัจจุบันความท้าทายสำคัญของเหมืองฝาย ไม่ได้อยู่ที่การจัดการปัญหาอันเกิดจากธรรมชาติเหมือนในอดีตเพียงอย่างเดียว การถูกคุกคามจากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้องค์กรเหมืองฝายต้องปรับตัวอย่างมาก เพื่อการดำรงอยู่และดำเนินกิจกรรมต่อไป การปรับตัวขององค์กรเหมืองฝายที่เกิดขึ้น อาจสรุปได้ดังนี้

1. ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานของตัวฝายและลำเหมือง

การสร้างตัวฝายด้วยคอนกรีต การหล่อลำเหมืองด้วยคอนกรีต เป็นสิ่งที่เหมืองฝายทุกแห่งต้องการ เพราะเป็นการลดภาระของลูกเหมืองลงไปอย่างมาก ในสังคมสมัยใหม่ชาวนาไม่ได้ทำนาเพียงอย่างเดียว เวลาต้องใช้เวลาไปกับการทำงานหลายอย่างควบคู่กัน การตีฝายที่ต้องใช้เวลานับสัปดาห์ หรือการล่องเหมืองที่ต้องใช้กำลังคนและเวลามากมหาศาล ไม่สามารถทำได้อีกต่อไป ในอดีตความต้องการเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานของเหมืองฝาย มักถูกมองว่าเป็นการแสดงถึงความอ่อนแอของเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการอธิบายในบริบทที่หยุดนิ่ง ไม่มองมิติการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ปัจจุบันองค์กรเหมืองฝายขนาดใหญ่ มีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ทดแทนการใช้แรงงานคน เช่น การล่องเหมืองของลูกเหมืองลุ่มน้ำขาน อำเภอสันป่าตอง เหมืองหลวงที่มีความยาวกว่า 20 กิโลเมตร¹ ต้องใช้แรงงานและเวลานานกว่าจะแล้วเสร็จ ปัจจุบันลูกเหมืองตกลงกันใช้วิธีการเก็บรวบรวมเงิน ไปจ้างรถแบคโฮมาขุดลำเหมืองแทนการใช้กำลังคน การขุดโดยใช้รถแบคโฮแต่ละครั้งสามารถใช้งานได้นาน 2-3 ปี ลูกเหมืองจึงพึ่งพำแค่ขุดลอกลำเหมืองซอยที่ตนเองใช้ประโยชน์เท่านั้น

นอกจากการใช้เครื่องมือหนักในการล่องเหมืองแทนกำลังคนแล้ว ในกรณีที่เกิดวิกฤตใหญ่กับลำเหมืองเช่น กรณีฝายเหมืองหลวง อำเภอฮอด ที่ลำเหมืองถูกทรายจากน้ำแม่แจ่มหลากขึ้นมาถมลำเหมืองยาวกว่า 2 กิโลเมตร จึงต้องใช้รถแบคโฮขุดทรายออก แทนการใช้แรงงานคนที่ต้องใช้เวลาหลายวันแต่อย่างไรก็ตาม การทำงานเหมืองฝายส่วนใหญ่ ก็ยังคงใช้แรงงานลูกเหมืองเป็นหลัก โดยเฉพาะฝายขนาดเล็กในลำห้วย การใช้เครื่องมือหนักไม่สามารถทำได้สะดวก เพราะข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ระบบฝายเหล่านี้จึงให้ความสำคัญกับแรงงานในระบบเหมืองฝายมาก

2. การเปลี่ยนแปลงกฎเหมืองฝายให้เป็นสากล และเคร่งครัดมากขึ้น เพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร

กฎของเหมืองฝายเป็นหัวใจสำคัญที่ควบคุมองค์กรเหมืองฝายมาตั้งแต่อดีต ในสมัยล้านนา “มังรายศาสตร์” เป็นกฎหมายที่ใช้จัดการระบบเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพ ในยุคต่อมา กฎหมายเหมืองฝายได้ลดรูปลงไปเป็น “กฎเหมืองฝาย” ที่ระบบเหมืองฝายไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก ต้องใช้ในการควบคุมกำลังคน มีคำกล่าวว่า “ฝายไม่มีกฎก็ไม่ใช้ฝาย”² เป็นคำอธิบายได้ดีถึงความสำคัญของกฎเหมืองฝายที่มีต่อองค์กรเหมืองฝาย ในอดีตกฎของเหมืองฝายแต่ละแห่งอาจมีมากถึง 100 ข้อ เพราะการจัดการน้ำมีความประณีตมาก แต่มักไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ปัจจุบันกฎของเหมืองฝายลดจำนวนข้อบังคับลงเหลือไม่ถึง 20 ข้อ คงไว้เฉพาะกฎที่มีความสำคัญ บางข้อถูกยกเลิกไปตามกาลเวลา เช่น กฎว่าด้วยจำนวนไม้ในการตีเหมืองฝาย ในอดีตมีการกำหนดจำนวนไว้อย่างชัดเจน และมีการปรับไหม แต่ปัจจุบันฝายสร้างด้วยคอนกรีต กฎข้อนี้จึงยกเลิกไป เป็นต้น

กฎเหมืองฝายแต่ละแห่งมีความคล้ายคลึงกันมาก จำนวนกฎของแต่ละฝายมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาของฝายนั้น กฎเหมืองฝายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นกฎที่ผ่านการปรับปรุง แก้ไขเปลี่ยนแปลงโดยลูกเหมืองเอง ในที่ประชุมเหมืองฝายประจำปีจะมีการทบทวนกฎเหมืองฝาย ความจำเป็นในการใช้ และข้อที่ควรยกเลิก การพิจารณาการเพิ่มบทลงโทษ ค่าปรับไหมต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องของค่าปรับไหม ในการประชุมจะมีการพิจารณากันเป็นพิเศษ เพื่อให้เหมาะสมกับอัตราค่าแรงในปัจจุบัน

ค่าปรับไหมที่เพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการรักษาระบบการบริหารขององค์กรเหมืองฝาย ในภาวะที่ค่าแรงในภาคอุตสาหกรรม หรือค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น การคงไว้ซึ่งค่าปรับเท่ากับในอดีต ไม่สามารถบังคับ และรักษาแรงงานในระบบเหมืองฝายไว้ได้ ลูกเหมืองจะยอมถูกปรับ และไปทำงานอื่น เพราะได้ค่าจ้างสูงกว่าค่าปรับ สิ่งที่เหมืองฝายต้องการจากลูกเหมืองไม่ใช่ค่าปรับไหม แต่เป็น

แรงงานในการทำงานมากกว่า ในกรณีค่าปรับเรื่องการลักน้ำที่เพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นถึงภาวะการขาดแคลนน้ำของเมืองฝาย ความรุนแรงของปัญหาการขโมยน้ำที่สูงขึ้นเพราะปริมาณน้ำลดลง และการใช้ประโยชน์ที่ดินสูงขึ้น ทำให้ปริมาณความต้องการน้ำสูงขึ้นตามไปด้วย

นอกจากค่าปรับใหม่ในองค์กรเมืองฝายที่เพิ่มขึ้นแล้ว ความเข้มงวดในการบังคับใช้กฎหมายเหล่านี้ก็เพิ่มขึ้นกว่าในอดีต เช่น ในกรณีการไม่ไปล้างเหมือง ในอดีตหากขาดการล้างเหมืองในครั้งแรก แก่ฝายจะตกเดือนก่อนยังไม่ปรับใหม่ และให้ทำงานเหมืองฝายชดเชยในครั้งต่อไป ปัจจุบันหากขาดการทำงานเหมืองฝาย หรือแม้แต่มาทำงานสายกว่าเวลาที่กำหนดก็ต้องถูกปรับทันที

พลวัตการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบของเมืองฝายนี้ ในแง่หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความพยายามขององค์กรเมืองฝายที่จะโยนยัดให้เกิดความเข้มแข็งภายในองค์กรให้สามารถยืนหยัดอยู่ได้ อีกแง่หนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นสภาวะการณ์ทางสังคมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงขององค์กรเมืองฝาย

3. รูปแบบการบริหารขององค์กรเมืองฝายถูกจัดตั้งให้เป็นรูปธรรมชัดเจน มีโครงสร้างที่เป็นสัดส่วน แบ่งหน้าที่การทำงานชัดเจนมากขึ้น

ในอดีตองค์กรเมืองฝายเป็นองค์กรที่มีการรวมตัว และจัดตั้งขึ้นมาอย่างหลวมๆ มีโครงสร้างการบริหารงานที่เรียบง่าย ปัจจุบันรูปแบบการจัดองค์กรเมืองฝายเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต มีการเพิ่มบุคลากรในส่วนบริหาร และมีการจัดตั้งเป็นหน่วยที่ชัดเจนขึ้นกว่าในอดีต เช่น มีการเพิ่มตำแหน่ง ใหญ่ ใหญ่ ทำหน้าที่ดูแลค่าใช้จ่ายขององค์กร ซึ่งในอดีตแก่ฝายเป็นผู้ดูแล นอกจากนี้ชื่อเรียกตำแหน่งก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น “แก่ฝาย” เปลี่ยนเป็น “หัวหน้า” หรือ “ประธาน” “แก่เหมือง” เปลี่ยนเป็น “รองหัวหน้า” หรือ “ผู้ช่วย” เป็นต้น ส่วนตำแหน่ง “ล่ามน้ำ” ปัจจุบันถูกยกเลิกไปแล้วในหลายแห่ง เพราะมีเครื่องกระจายเสียงและการสื่อสารที่ทันสมัย สาเหตุที่องค์กรเมืองฝายต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบภายในก็เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของเมืองฝายเอง ที่ต้องการความเป็นสากลมากขึ้น เพื่อประสานความร่วมมือกับภาครัฐ การจัดตั้งองค์กรที่เป็นรูปแบบสากลจะได้รับการยอมรับ และมีพลังในการต่อรองมากกว่าการจัดองค์กรแบบเดิม

4. การปรับรูปแบบองค์กรสู่ความเป็นสากลในรูปแบบสมาคม ชมรม กลุ่มผู้ใช้สร้างเครือข่าย เพื่อเพิ่มศักยภาพในการบริหาร และสร้างอำนาจการต่อรอง

องค์กรเมืองฝายในอดีตมีการจัดตั้งแบบเอกเทศ เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน แม้จะตั้งอยู่ในแม่น้ำสายเดียวกัน ปัจจุบันพบว่าองค์กรเมืองฝายในแต่ละลุ่มน้ำ มีความพยายามในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายมากขึ้น ทั้งจากการรวมกลุ่มของเมืองฝายเอง และการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นโดยการส่งเสริมของภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น กลุ่มเมืองฝายจอมทองที่รวมตัวกันกว่า 56 ฝาย³ หรือกลุ่มเมืองฝายลุ่มน้ำลี่ อำเภอบ้านโฮ่ง 14 ฝาย⁴ เป็นต้น

ความพยายามในการรวมกลุ่ม มีความสำคัญต่อองค์กรเหมืองฝายในปัจจุบันมาก เป็นการเพิ่มอำนาจการต่อรองขององค์กร ในกรณีต้องการความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ หรือคัดค้านนโยบายของรัฐที่จะกระทบต่อองค์กร นอกจากการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำแล้ว องค์กรเหมืองฝายยังขยายความสัมพันธ์ไปยังกลุ่มองค์กรอื่น เช่น กลุ่มอนุรักษ์ดินน้ำ สภาวัฒนธรรมประจำอำเภอ เป็นต้น

5. องค์กรเหมืองฝายกระตุ้นให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนการบริหาร และจัดการขององค์กรเหมืองฝายมากขึ้น

องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล เข้ามามีบทบาทในการบริหารและจัดการองค์กรเหมืองฝายมากขึ้น เพราะเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านงบประมาณในการดำเนินการก่อสร้างต่างๆ ภายในตำบล รวมถึงการสร้างฝาย และลำเหมือง องค์การบริหารส่วนตำบลจึงเป็นหน่วยงานแรกที่องค์กรเหมืองฝายเข้าถึง ในกรณีที่เกิดปัญหาเกินกำลังที่องค์กรจะจัดการได้ องค์กรเหมืองฝายในฐานะที่เป็นผู้รับประโยชน์โดยตรง จากงบประมาณส่วนดังกล่าว จึงจำเป็นต้องรู้จักวิธีการ และขั้นตอนในการติดต่อประสานงาน เพื่อนำงบประมาณมาใช้ในกิจกรรมเหมืองฝาย

โดยสรุป พบว่า พลวัตขององค์กรเหมืองฝายในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับองค์กรเหมืองฝาย ในอนาคตเมื่อวิกฤตปัญหาที่รุนแรงทวีความรุนแรงขึ้น วิถีทางอันจะนำไปสู่ทางออกของปัญหาก็ต้องถูกคิดค้นขึ้นใหม่เสมอ องค์กรเหมืองฝายจึงไม่ได้เป็นองค์กรที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ หรือยึดติดกับโครงสร้างแบบดั้งเดิม ความที่เป็นองค์กรที่มีพลวัตนี้เอง จึงทำให้้องค์กรเหมืองฝายยังคงความสำคัญในระบบการผลิตการเกษตรของชาวนาในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน จนถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างกฎหมายฝายที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน

1. กฎว่าด้วยไม้ตีฝาย และจำนวนไม้ที่ใช้ในการตีฝาย

"ถ้าไปตีฝายก็เอาไม้หลักคนละ 300 หลักถ้าไม้ค้ำวก็ 80 เล่มต่อคน ขึ้นอยู่ถ้ามันพังมากก็ต้องใช้มาก"⁵

"ตีฝายให้เอาไม้หลักก็ 250 เล่ม ไม้ค้ำวก็ 100 เล่ม ไม้หลักยาว 20 ต่ต่าง"⁶

"เอาหลักน้อย ต่างละ 100 ไม้แลบก็น 50 แล้วก็ไม้หลักยาวก็ต่างละ 20 ตกลงกัน"⁷

2. กฎเรื่องข้อกำหนด และค่าปรับในการล่องเหมือง

"ล่องเหมืองปี 2 ครั้ง เดือนมกราคม และมิถุนายน"⁸

"การทำงานเหมืองฝายต้องไปทำงานก่อน 8 โมงเช้าหากไปสายจะไม่ให้ทำงานและปรับ 150 บาท/วัน"⁹

"การเอาขี้เหมืองจะใช้ 5 ไร่ ขึ้นไปเป็นตัวกำหนด ใครที่มีนา 5 ไร่ ลงมาจะต้องไปทำงาน 1 วัน แต่หากใครที่มีนามากกว่า 5 ไร่ จะต้องไปเอาขี้เหมือง 2 วันขึ้นไปตามจำนวนไร่ที่มี"¹⁰

"ถ้ามีการล่องเหมืองแล้วไม่มาทำงานหรือมาสายโดนปรับ 150 บาท / คน/วัน"¹¹

3. กฎว่าด้วยการจัดสรรน้ำ

"ที่นา 12 ไร่ เท่ากับ 1 แรง จะได้รับน้ำ 1 ต่าง น้ำ 1 ต่าง เท่ากับ 4 เสี้ยว"¹²

"อัตราค่าน้ำซื้อน้ำ 1 ต้ม 1,200 บาท, ซื้อ 1/2 ต้ม 600 บาท, ซื้อ 1/3 ต้ม 20 ต่าง"¹³

4. กฎว่าด้วยการลักน้ำ ขโมยน้ำ

"ถ้าหนานา แบ่งต่างแบ่งแต่ให้แล้ว ถ้าเขาลักน้ำก็ให้ปรับ 500 บาท"¹⁴

"ถ้าผู้ใดไปปิดปากเหมือง (เหมืองใหญ่หน้าฝาย) ในกรณีทีลำนน้ำเหมืองแห่งนี้ให้หัวหน้าเหมืองทำการดั่งนี้ต้องเสียค่าปรับ 5,000 บาท ถ้าไม่ไปเสียค่าปรับให้หัวหน้าเหมืองฝายจับส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมายทันที"¹⁵

"การขโมยน้ำเขานา เหมืองใหญ่ปรับ 1,000 บาท เหมืองเล็กปรับ 300 บาท"¹⁶

5. กฎว่าด้วยวาระการทำงานของแต่ละฝาย

"วาระการดำรงตำแหน่งของหัวหน้าและคณะกรรมการฝายเหมืองดั่งมีกำหนด 4 ปี"¹⁷

6. กฎว่าด้วยค่าน้ำ และค่าตอบแทนแก่ฝาย

"เป็นแก่ฝายเป็นให้ค่าน้ำ 3 ต่าง"¹⁸

"เก็บค่าน้ำ 120 บาท/ไร่/ปี เป็นค่าตอบแทนแก่ฝาย"¹⁹

"แก่ฝายได้ค่าตอบแทน 6,000 บาท/ปี ผู้ช่วยแก่ฝายได้ค่าตอบแทน 5,000 บาท/ปี กำนันได้ค่าตอบแทน 3,000 บาท/ปี ผู้ใหญ่บ้านได้ค่าตอบแทน 1,600 บาท/ปี"²⁰

"แก่ฝายจะได้รับค่าตอบแทนเท่ากับ 6 แรง รองหัวหน้าเหมืองฝายได้ค่าน้ำยก 4 แรง ส่วนรองผู้ช่วยแก่ฝายในแต่ละหมู่บ้านได้ค่าน้ำยก 3 แรง"²¹

7. กฎว่าด้วยขอบเขตของลำเหมืองฝาย

"เขตของลำเหมืองมีความกว้าง 6 เมตร นับจากกลางลำเหมือง"²²

"เขตของเหมืองฝายวัดจากขอบเหมืองไป 3 เมตร เป็นที่เหมือง"²³

8. กฎการเลี้ยงฝาย (จารีต)

"เดือน 9 จะเลยเลี้ยงฝาย เลี้ยงฝายเก็บไถ่ต่างละตัว 3 ปีเลี้ยงไถ่ 3 ปีเลี้ยงหมูครึ่ง"²⁴

9. กฎว่าด้วยการประชุมประจำปี

"ประชุมประจำปีทุกเดือนธันวาคม"²⁵

"ประชุมประจำปีทุกเดือน 9 พร้อมเลี้ยงฝาย"²⁶

บทที่ 7

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม :

แบบจำลองของพลวัตและพัฒนาการ

แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน พื้นที่ทางภูมิศาสตร์มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบระหว่างทิวเขา มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านคือ แม่น้ำปิง แม่น้ำสาขาจากบนภูเขาหลายสายไหลลงสู่แม่น้ำสายนี้ ที่ราบระหว่างภูเขาเหล่านี้ บางตอนกว้าง บางตอนแคบ ลักษณะของดินโดยทั่วไปเหมาะสมต่อการเพาะปลูก ถึงแม้จะเป็นที่ราบในหุบเขา แต่ระดับความสูงต่ำก็ต่างกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นเหตุให้การเพาะปลูกที่สำคัญบริเวณนี้ โดยเฉพาะข้าวต้องอาศัยระบบการจัดการน้ำที่เรียกว่า ระบบเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายก็คือการทำทางลัดของน้ำจากต้นน้ำมาสู่ปลายน้ำ เป็นการสร้างเส้นทางน้ำให้ไหลผ่านพื้นที่ที่ต้องการ

เทคโนโลยีในระบบการผลิตที่ใช้เหมืองฝายนี้ เป็นความชำนาญและมรดกตกทอดของชนชาติไทที่มีความชำนาญในการทำนาบนที่ลุ่ม แม้จะมีหลักฐานอยู่บ้างว่าลัวะและเม็งก็อาจเข้าใจระบบจัดการน้ำแบบนี้

ประวัติศาสตร์ของสังคมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นี้ ถอยไปไกลที่สุดจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นภาพของกลุ่มชนชาติเดิมที่ครอบครองอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่สำคัญคือ ลัวะ และเม็ง และอาณาจักรที่สำคัญคือ หริภุญไชย เศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น เป็นเศรษฐกิจของระบบสังคมกสิกรรมเป็นพื้นฐาน แต่เราไม่อาจทราบวาระบบเหมืองฝายมีบทบาทอย่างไรต่อระบบกสิกรรมในสมัยดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ก็มีหลักฐานว่าลัวะเองมีพัฒนาการสำคัญในด้านอื่นๆ เช่น การค้นพบแหล่งแร่ และผลิตของใช้จากเหล็ก ซึ่งก็หมายถึงว่า คงรู้จักและสามารถใช้โลหะอื่นๆ นอกจากเหล็กมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น ทอง ตะกั่ว ดีบุก ทองแดง เป็นต้น เพราะการค้นพบและแยกเหล็กออกจากหินแร่เหล็กนั้น ต้องใช้เทคโนโลยีที่สูงกว่าการแยกโลหะอื่นๆ ดังกล่าว นอกจากนี้ยังพบว่า ลัวะสามารถผลิตยารักษาโรค ทอผ้า เป็นต้น ส่วนทางด้านวัฒนธรรมนั้น ลัวะมีพัฒนาการก้าวหน้าถึงขั้นจัดระบบชุมชนขึ้นเป็นหน่วยคล้ายเมือง มีการจัดแบ่งหน้าที่การงาน มีผู้นำ มีกลุ่มที่ชำนาญการผลิตเฉพาะทาง

อาณาจักรหริภุญไชยเป็นตัวอย่างของระบบสังคมระดับรัฐหรืออาณาจักร มีศูนย์กลางของการปกครอง มีการเกณฑ์กำลังทหาร มีหลักฐานว่ามีการนำคติ ความเชื่อ และขนบปฏิบัติ ของศาสนาพุทธเข้ามาผสมผสาน และเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของสังคมชุมชน ผสมผสานกับความเชื่อและวิถีปฏิบัติเดิมของพื้นที่ ซึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องผี อาณาจักรนี้ครอบคลุมบนสังคมชุมชนของชนชาติลัวะและอื่นๆ ควรตั้งเป็นข้อสังเกตว่า อาณาจักรหริภุญไชยมีอายุอยู่ราว 5 ศตวรรษก็ถูกควมรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนาของพญามังราย

ชนชาติไททางตอนเหนือค่อยๆ ทอยยลงมาตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และรวมกันเป็นปึกแผ่นในสมัยพญามังราย ดังที่กล่าวว่า พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่เหนือ 57 เมืองทั่วล้านนา พญามังรายสร้างอาณาจักรล้านนาอันเป็นอาณาจักรของชนชาติไท ระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ได้สถาปนาขึ้นนั้น เป็นเสมือนต้นแบบของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ปรากฏในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนระดับเล็ก คือ บ้านและเมือง ยังคงแสดงเค้าหรือร่องรอยว่าได้เคยเป็นเช่นนี้มาตั้งแต่ในอดีต

เมื่อผู้คนชนชาติไทได้อพยพลงมาจากทางเหนือสู่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้นำเอาแนวความคิดการจัดระบบสังคมชุมชน ความคิด ความเชื่อ ขนบปฏิบัติต่างๆ ที่เคยใช้อยู่ในถิ่นฐานเดิมมาด้วย ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญก็คือ การจัดพื้นที่ภูมิศาสตร์สำหรับอยู่อาศัยและทำการผลิต หมู่บ้านมักรวมอยู่เป็นกลุ่มๆ บนที่ดอน มีภูเขาเป็นฉากหลัง ด้านหน้าของหมู่บ้านเป็นที่ต่ำลงไปจนถึงที่ราบลุ่มใช้ทำการเกษตร ถัดไปคือแม่น้ำที่ไหลผ่านหุบหรือแอ่งเล็กๆ เหล่านั้น แนวภูเขาหรือแม่น้ำแบ่งแยกพื้นที่กลุ่มหมู่บ้านออกจากกัน กลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในโหล่งคือ อยู่ในวงล้อมของแนวเขตทางภูมิศาสตร์เดียวกัน ก่อตัวเป็นระบบสังคมชุมชนในโหล่งเรียกว่า เมือง

ผลจากการสำรวจได้พบชัดเจนว่าในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยผู้คน ซึ่งในระยะแรกมักจะเป็นกลุ่มเครือญาติไม่กี่กลุ่ม ในระยะต่อมาแม้จะขยายเป็นหลายกลุ่มเครือญาติ ก็ยังคงมีจำนวนไม่มาก ผู้คนที่อยู่รวมกันมักมีจำนวนเฉลี่ยประมาณ 200-300 หลังคาเรือน ยกเว้นหมู่บ้านบางแห่งอาจมีจำนวนขึ้นไปถึง 400-500 แต่ก็พบได้ไม่บ่อยนัก ในหมู่บ้านที่จำนวนครัวเรือนมากขึ้น ลูกหลานมักจะแยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ในพื้นที่ห่างออกไป ณ จุดนั้นจะกลายเป็นหมู่บ้านใหม่ต่อไป จำนวนคนที่มีอยู่ 200-300 คนนี้มีความสำคัญ เพราะกลายเป็นลักษณะทั่วไป การคุมจำนวนไว้นี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนต้องการเน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ กล่าวคือ จำนวนคนที่อยู่อาศัยบนพื้นที่นั้นต้องมีความสมดุลกับแหล่งทรัพยากร พืชต่างๆ ก็คือ ต้องไม่มีการแย่งชิงกันทางอาหาร นอกจากนี้ การที่มีคนอยู่รวมกันจำนวนน้อยย่อมสะดวกในการติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจ สังคมชุมชนไม่ใช่เพียงการรวมของกลุ่มคนหรือครัวเรือนที่มาตั้งอยู่ใกล้ๆ กันในพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่ระบบสังคมชุมชนเช่นหมู่บ้านนี้คือ หน่วยของผู้คนที่มีการโยกย้ายซึ่งกันและกัน สิ่งที่แสดงถึงการโยกย้ายเหล่านั้นได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันในการผลิต เช่น การทำนา การสร้างเหมืองฝาย การเลี้ยงผี เป็นต้น นั่นก็คือ จำนวนมีความสำคัญ เพราะจำนวนที่พอเหมาะก็ทำให้การสื่อสาร ความคิด ความเข้าใจ เป็นไปได้ง่าย ซึ่งรวมไปถึงกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับที่ตั้งขึ้นมาให้ปฏิบัติตามความจำเป็น

หมู่บ้านเห็นความสำคัญเป็นอย่างมาก ที่จะจัดเตรียมกลไกเพื่อให้เกิดความโยกย้ายกันระหว่างผู้คน ในหมู่บ้าน กลไกเหล่านี้แสดงออกผ่านทาง การจัดวางผังของหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจะมีหัวบ้าน ห้ายบ้าน ใจบ้าน สิ่งนี้เป็นทั้งการนิยามตัวเอง และกำหนดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตัวเองครอบครอง ซึ่งนั่นหมายความว่า จะต้องมีการกฎเกณฑ์ พิธีกรรม ข้อตกลงบางอย่างที่สังคมในชุมชนนี้ร่วมกันทำอย่างที่เราจะทำความเข้าใจความหมายว่า เป็นของตนเอง การนิยามตนเองนี้หมายถึงว่าผู้คนในหมู่บ้านนี้จะต้องลดความเป็นปัจเจกบางอย่างของตัวเองลง

และต้องทำบางอย่างที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน หรือห้ามตัวเองไม่ให้ทำในสิ่งที่คนอื่นไม่เห็นด้วย การนิยามชนิดนี้จึงเน้นการควบคุม และการจัดการภายในเป็นสำคัญ ลักษณะเด่นการควบคุมทางจำนวนในหมู่บ้านยังเป็นที่แสดงว่า การนิยามตัวตนของชุมชน เป็นไปเพื่อควบคุมตัวเองไม่ใช่เพื่อสร้างอำนาจ เพราะหากเป็นตัวตนที่เป็นไปเพื่ออำนาจหรือการต่อรองทางอำนาจแล้ว ย่อมมีความโน้มเอียงที่จะเพิ่มหรือใช้จำนวนที่มากกว่า

กลุ่มของหมู่บ้านขยายจินตทัศน์ (concept) ของการโยงยัดระหว่างหน่วยประกอบขึ้นเป็นระบบ โดยหน่วยทั้งหลายในที่นี้ก็คือ หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ประกอบกันขึ้นเป็นระบบสังคมชุมชนของกลุ่มหมู่บ้าน ซึ่งบางกรณีเรียกว่า เมือง บางกรณีเรียกว่า โหล่งบ้าน... โหล่งเมือง... บางกรณีไม่ตั้งชื่อเรียก

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางของกลุ่มหมู่บ้านบนพื้นที่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คือ เมืองเดียวกัน หรือโหล่งเดียวกัน คำว่า หลวง หรือ ใจกลาง ความหมายของมันก็คือ เป็นหลัก เป็นศูนย์กลางแห่งการโยงยัด ความหมายนี้ไม่เพียงแต่แสดงออกในทางนามธรรม แต่ยังใช้รูปธรรมย้ำความสำคัญของความเป็นหลักนี้โดยการจัดวางทางพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ให้บ้านหลวงอยู่ในตำแหน่งสำคัญที่สุดที่สำคัญคือ ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่มีพื้นที่ติดต่อกับ ท่งหลวง ซึ่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่สุดของเมือง ซึ่งหล่อเลี้ยงระบบสังคมชุมชนนั้น รวมไปถึงเหมืองหลวง ซึ่งเป็นเส้นทางหลักลำเลียงน้ำมาใช้หล่อเลี้ยงท่งหลวง และพื้นที่การเกษตรโดยรอบ รูปแบบการจัดวางตำแหน่งเช่นนี้ ปรากฏอยู่ทุกเมืองในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เป็นหลักยึดที่พึ่งพาของลูกหลาน ซึ่งขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านใหม่ๆ นอกจากนี้บ้านหลวงยังมีผู้มีความรู้ ช่างฝีมือ หมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็น "เค้า" หมายถึง เป็นต้นแบบที่จะขยายความรู้ให้แก่ผู้อื่น

สังคมชุมชนระดับหมู่บ้านนับว่าเป็นระบบขนาดเล็ก สิ่งที่สำคัญสำหรับการคงอยู่ของระบบก็คือ การโยงยัดระหว่างผู้คนและพื้นที่ ผู้คนจำนวนไม่มากนักและพื้นที่เล็ก ทำให้การสื่อสารทำความเข้าใจ กระทำได้ง่าย ถึงกระนั้น ก็ยังมีการจัดกลุ่มแบ่งคนในบ้านออกเป็นหมวด เป็นต้น การซอยแผ่จำนวนผู้คนออกเป็นการจัดระบบองค์กรขึ้น มีการจัดแบ่งหน้าที่ มีหัวหน้าและกฎระเบียบที่ยอมรับปฏิบัติกัน มีกิจกรรมซึ่งเป็นงานของส่วนรวมที่ต้องทำ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เพิ่มการโยงยัดในอีกมิติหนึ่ง และทำให้ประสิทธิภาพของระบบเพิ่มขึ้น

เมือง เป็นคำที่ชาวบ้านใช้เรียกระบบชุมชน หรือสังคมที่ซับซ้อนกว่าบ้าน เมืองมิใช่เพียงเป็นที่ตั้งของบ้านหลายๆ บ้านมารวมกัน เมืองเป็นจินตภาพที่ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ของ บ้าน ความ เป็นเมืองนอกจากจะหมายถึง ความสัมพันธ์โยงยัดของคนในหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านแล้ว ยังหมายถึงความเชื่อมโยงกับจินตภาพ หรือจักรวาลทัศน์ ที่อธิบายเรื่องกำเนิดและชีวิตหลังความตายของมนุษย์อีกด้วย

ลักษณะประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เมืองเป็นจินตภาพที่ซับซ้อนแตกต่างไปจากบ้านก็คือ ในทุกเมืองย่อมมี เสาหลักเมือง และ หอผีเมือง ตั้งอยู่ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เราพบเสาหลักเมืองและหอผี

เมือง ณ พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของบ้านหลวง นี่เป็นการสําคัญลงไปว่า บ้านหลวงก็คือใจกลางของเมือง เมือง จึงไม่ใช่จุดที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีเพียงชุมชนอาศัยทำมาหากินอยู่เท่านั้น แต่เมืองคือตัวแทนของระบบ ชุมชนสังคมที่เชื่อมโยงกันด้วยอุดมการณ์และจินตภาพบางอย่าง รวมทั้งมีชนบหรือการปฏิบัติที่สะท้อน ถึงการมีอยู่หรือจินตภาพของอุดมการณ์นั้น สิ่งนั้นก็คือ เสาหลักเมืองและหอผีเมือง ดูล้ายกับว่า เมือง จะต้องมึ เจ้าเมือง ปกครอง แต่แท้ที่จริงเมืองไม่ได้ขึ้นกับเจ้าเมืองเสมอไป เพราะเมืองผ่านช่วง ประวัติศาสตร์นั้นมาแล้ว และชาวบ้านก็ไม่ได้มองเห็นว่าผู้ว่าราชการจังหวัดจะแทนที่เจ้าเมืองได้ สิ่งที่เป็นหลักจริง ๆ กลับเป็นอุดมการณ์ร่วมกัน ที่ใช้เสาหลักเมืองและหอผีเมืองเป็นวัตถุทางสัญลักษณ์แทน อุดมการณ์หรือจินตภาพนั้น การแสดงออกและการปฏิบัติต่อวัตถุทางสัญลักษณ์นี้ ก็ยังยึดถือดำเนินการ สืบเนื่องมา โดยผู้ที่อยู่ในถิ่นฐานเมืองนั้นจนถึงปัจจุบันนี้

การค้นพบว่ามึเสาหลักเมืองอยู่ ณ "บ้านหลวง" ของทุกเมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มึ ความสำคัญมาก เพราะแสดงว่าเมืองเหล่านี้ตั้งขึ้นมามีภายใต้แนวความคิดและจินตนาการบนหน่วยพื้นที่ที่เป็นตัวตนของตนเองด้วยอุดมการณ์ที่เป็นอิสระ ชุมชนมีเสาหลักเมืองของตนเอง ทั้งๆ ที่อยู่ภายใต้ อำนาจรัฐที่เหนือกว่า กล่าวในแง่องค์อำนาจหรืออธิปไตย แทนที่เมืองจะอาศัยเสาหลักเมืองของเมืองหลวง เช่น เสาอินทขิล เป็นเสาหลักเมืองใจกลางเชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา และยังเป็น ศูนย์กลางของภาคเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การสำรวจภาคสนามกลับได้พบว่า เสาอินทขิลไม่ได้มี ฐานะเป็นหลักแทนเสาหลักเมืองในท้องถิ่นของโหล่งต่างๆ ที่อยู่เขตเชียงใหม่ และยังไม่ใช้สำหรับล้านนา ชุมชนมองเห็นเมืองของตนในฐานะศูนย์กลางของโหล่งขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แม้ว่าความสัมพันธ์กับเมืองหลักจะมีอยู่ แต่ดูเหมือนว่า ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองแต่ละเมือง ย่อมมีความสำคัญ และบ่งการความเข้าใจของชุมชนมากกว่า ดังนั้น สำหรับชุมชน เสาหลักเมือง และ หอผีเมือง ต้องค้ำจุนเมืองของตนเอง ไม่อาจคิดนึกได้ว่า เสาหรือหลักเมืองของเมืองอื่นจะมากลายเป็น หลักค้ำจุนเมืองหรือระบบสังคมที่มีศูนย์กลางแตกต่างกันไปได้อย่างไร ถ้าศูนย์กลางหรือใจกลางของ หลักดังกล่าว ไม่ได้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่สังคมชุมชนของตนครอบครองอยู่เสียแล้ว การยอมรับผี เมืองนั้นก็เกินไปไม่ได้

ในหลายพื้นที่ ซึ่งสังคมชุมชนขยายตัวมาก หรือมีสังคมชุมชนของหลายชนชาติเข้ามาใช้พื้นที่ทาง ภูมิศาสตร์ซ้อนทับกัน ทำให้เกิดประเด็นปัญหาว่า ผีเมือง ควรจะเป็นหลักของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แค่ไหน ผู้คนที่ครอบครองที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ซ้อนทับกันนั้น จึงทำความเข้าใจพื้นที่และคติความ เชื่อเกี่ยวกับผี หรือสิ่งซึ่งเป็นใจกลางโยงยึดชุมชนบนพื้นที่นั้นเข้าด้วยกัน ปรากฏการณ์ของการโยงยึดที่ เรียกว่า "ผีควบเมือง" จึงเกิดขึ้น ดังตัวอย่างเมืองอมก๋อย แม่แจ่ม (เมืองแจ่ม) เป็นต้น

นอกเหนือไปจากที่กล่าวมานี้ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ยังมีความเชื่อมโยงพิเศษแบบหนึ่ง การ เชื่อมโยงนี้ปรากฏอยู่บนพื้นที่ภูมิศาสตร์ในแผนที่พระเจ้าเลียบโลก ซึ่งครอบคลุมอาณาเขตล้านนารดยูนนาน เมืองต่างๆที่อยู่บนแผนที่พระเจ้าเลียบโลกต่างถูกอธิบายหรือให้ความสำคัญในเรื่องที่เชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า ซึ่งก็หมายความว่า มีการโยงยึดระหว่างเมืองขึ้นอีกมิติหนึ่ง ทำให้เมืองเหล่านี้มีความสำคัญ มีตัวตนที่

เกี่ยวข้องเป็นหนึ่งเดียวกัน การโยงยิดหรือความมีตัวตนเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ เป็นพลวัตผลักดันให้สังคมชุมชนผูกยึดอยู่กับคุณค่าและความหมายในมิติทางจิตวิญญาณ สัญลักษณ์ที่แทนการโยงยิดนี้ปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ ในรูปของพระธาตุ หรือพระบาท

ส่วนลักษณะของการจัดการพื้นภูมิศาสตร์สำหรับทำการผลิตที่เป็นหัวใจของสังคมชุมชนนั้น ก็คือเหมืองฝาย เหมืองฝายเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบใหญ่ของสังคมชุมชน เหมืองฝายเป็นกลไกที่สำคัญของการผลิต บทบาทที่เหมืองฝายมีอยู่ก็คือ ทำหน้าที่จัดการน้ำ หน่วยที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบเหมืองฝายได้แก่ ชาวนาผู้ต้องการใช้น้ำสำหรับพื้นที่การเพาะปลูกที่อยู่ใกล้เคียงกับแม่น้ำสายใดสายหนึ่ง พอที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ สิ่งที่ระบบเหมืองฝายผลิตก็คือ สร้างเส้นทางหรือลำเหมือง การที่จะสร้างลำเหมือง แด่ ต้าง และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับระบบนี้ย่อมต้องมีความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของพื้นที่เส้นทางน้ำ การไหลของน้ำ วิธีที่จะหยุดน้ำ กัก ชะลอน้ำ ระบายน้ำออกทิ้ง จะต้องมียุติปฏิบัติที่เกิดขึ้นในท่ามกลางระบบจัดการเหล่านี้ กล่าวคือ ต้องสร้างกฎระเบียบข้อตกลงเกี่ยวกับการใช้แรงงาน หน้าที่การตรวจตราลำเหมือง ข้อตกลงเกี่ยวกับวิธีการและผลประโยชน์ที่จะได้จากการใช้น้ำในลำเหมืองนั้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ความเชื่อและพิธีกรรม ผลประโยชน์ของน้ำก็คือสิ่งที่ทำให้มวลสมาชิกมาโยงยิดกัน กฎระเบียบต่างๆ ทั้งหมดที่เหมืองฝายคิดค้นขึ้นมา ช่วยทำให้การโยงยิดกันแข็งแรงขึ้น เพราะการมีกฎระเบียบช่วยให้เกิดประสิทธิภาพ ทำให้ผลประโยชน์คือการใช้ประโยชน์จากน้ำชัดเจนขึ้น ทำให้ทุกคนลดความแตกต่าง หรือความเป็นปัจเจกของตัวเองลง ยอมอยู่ภายใต้กฎหรือเงื่อนไขร่วมเพื่อขับเคลื่อนพลังการผลิตของเขตเศรษฐกิจทั้งหลายร่วมกัน ประเพณีและพิธีกรรมนั้นช่วยสำหรับการโยงยิดเหล่านั้น ทำให้เกิดพลังขับเคลื่อน พิธีกรรมทำให้เกิดความรู้สึกถึงพลังร่วม คือทำให้เกิดตัวตนที่ร่วมกันในอีกมิติหนึ่ง ทำให้เกิดเป็นสำนึกกว่าความสำเร็จของระบบเหมืองฝายมาจากพลังร่วมทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ

เหมืองฝายเป็นระบบที่มีขนาดใหญ่ จำนวนพื้นที่โยงยิดร่วมกันตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักพันเป็นระบบที่ใหญ่มาก ถ้าวัดพื้นที่ที่ได้ประโยชน์จากเหมืองก็ตั้งแต่ระบบละหลายสิบไร่ถึงหลายหมื่นไร่ การจัดการระบบที่ใหญ่เช่นนี้หมายถึง การจัดความสัมพันธ์ในการโยงยิดนั้นต้องมีประสิทธิภาพ จึงมีการจัดองค์กรคือ จำแนกหน้าที่ความรับผิดชอบแบ่งงานกันทำ รวมทั้งสร้างกฎระเบียบที่ควบคุมคน ซึ่งเป็นหน่วยขององค์กรหรือสมาชิกเหมืองฝาย

ในระดับสังคมชุมชน เหมืองฝายเป็นระบบที่ครอบคลุมพื้นที่การผลิตของหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่จัดการระบบ เชื่อมโยงหลายระบบชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน โดยที่หมู่บ้านก็เป็นระบบสังคมชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีพลวัตของตนเอง พลวัตของเหมืองฝายจึงขึ้นอยู่กับพลวัตของหมู่บ้าน การโยงยิดของเหมืองฝายแม้จะชัดเจน แข็งแรง มีแรงยิดที่สูงในแง่ที่ผูกพันกับผลประโยชน์เรื่องน้ำ แต่ก็มี ความอ่อนไหวในการโยงยิดระหว่างหน่วยหมู่บ้านอยู่บ้าง ในแง่ที่หมู่บ้านที่เป็นระบบเอกเทศและย่อมมีอำนาจต่อรอง แต่สุดท้ายระบบเหมืองฝายก็ค้นพบวิธีบริหารหน่วยเชิงซ้อนได้สำเร็จ

กฎหมายมังรายศาสตร์เป็นระบบจัดการ "วิถีสังคม" ที่สืบทอดกันมาบนสังคมชุมชนหมู่บ้าน เป็นการเชื่อมโยงหมู่บ้านเข้าด้วยกัน และสลายปัจเจกในระดับหมู่บ้านในการปกครองตนเอง หรือ "วิถีสังคม"

ของตนเองลงระดับหนึ่ง กฎหมายมังรายศาสตร์น่าจะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดการการโยงยัดในระดับหมู่บ้าน ในมิตินี้มังรายศาสตร์ย่อมช่วยสนับสนุนการโยงยัดของหมู่บ้านภายใต้ระบบเหมืองฝายได้ ผู้คนในระบบเหมืองฝายไม่อาจอ้างอำนาจต่อรองของหมู่บ้านในการกระทำใดๆ ที่อาจขัดแย้งกับ (การโยงยัด) ในระบบเหมืองฝาย ประสิทธิภาพการจัดการเหมืองฝายย่อมเพิ่มขึ้น และก็เป็นที่ได้เห็นได้ชัดว่าระบบเหมืองฝายระดับใหญ่มากสำเร็จลงได้ก็เพราะ การโยงยัดในเหมืองฝายนั้นถูกกำกับหรือสนับสนุนโดยการโยงยัดระดับหมู่บ้านภายใต้อาณาจักรล้านนาของพญามังราย สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงคุณูปการในแง่หนึ่งของพัฒนาการเชื่อมโยงระบบหมู่บ้านเข้าด้วยกัน โดยระบบศักดินาซึ่งมีการจัดการ "วิถีสังคม" ที่ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพกว่าในบางด้าน แต่ก็ไมอาจละเว้นที่จะกล่าวว่า ระบบเหมืองฝายและหมู่บ้านที่เชื่อมโยงขึ้นสู่ระดับพินนาทกลับมีลักษณะบางอย่างที่ครอบงำ

พลวัตที่อยู่เบื้องหลังเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ภาพของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมต่างๆ ในชุมชนที่ปรากฏอยู่ไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง ระบบรัฐ ระบบโลก เป็นสิ่งที่แวดล้อมสังคมชุมชนอยู่ ระบบสังคมชุมชนมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกับระบบที่ล้อมรอบอยู่นี้ ความเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นกับส่วนที่ล้อมรอบอยู่ ย่อมส่งผลต่อสภาวะที่สังคมชุมชนนั้น สิ่งทีล้อมรอบเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นทางกายภาพ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี หรือระบบปรัชญา ความคิดความเชื่อ เปลี่ยนแปลงไปมากในโลกปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดมีผลกระทบ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับหน่วยองค์ประกอบย่อย ภายในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมนี้ เมื่อองค์ประกอบภายในปรับตัวและเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงในภาพรวมย่อมเกิดขึ้นตามมา

ความเข้มแข็งของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

ในท่ามกลางความสับสนของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งบางครั้งเราไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะเป็นไปในทิศทางใด เรามักมีความรู้สึกหวั่นไหวต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงนั้น และตั้งคำถามว่าระบบชุมชนในสังคมนี้ยังมีความเข้มแข็งอยู่หรือเปล่า หมายถึงว่า ชุมชนจะยังคงอยู่ไม่ล่มสลาย และสามารถเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย เป็นหน่วยที่มีพลัง และขับเคลื่อนระบบสังคมใหญ่ที่ประกอบกันขึ้นนี้ ให้ก้าวไปข้างหน้าได้หรือไม่ ข้อสงสัยดังกล่าว เกิดขึ้นกับผู้คนที่มองความเป็นไปของชุมชนตัวเองจากภายใน และปัญหานี้ก็เป็นข้อสงสัยของผู้ที่รับรู้ความเป็นไปบางอย่าง โดยมองมาจากภายนอก เราจะใช้เกณฑ์อะไรที่จะกล่าวว่าสังคมเข้มแข็ง หรือไม่เข้มแข็ง

สังคมชุมชนในฐานะที่เป็นระบบ

สังคมชุมชนแอ่งเชิงใหม่-ล้าพูน เช่น ลักษณะชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ทางกายภาพที่ชัดเจนบริเวณหนึ่ง การพิจารณาระบบของแอ่งย่อมหมายความว่า เรากำลังมองภาพที่ปรากฏหรือความ

เปลี่ยนแปลงของแอ่งทั้งหมดโดยรวม โดยคำนึงถึงว่า ภาพที่เห็นทั้งหมดนี้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วยย่อย และระบบย่อยซึ่งประกอบขึ้น เช่น ผู้คน หมู่บ้าน เมืองฝาย ชาดิพันธุ์ ฯลฯ หน่วยและระบบย่อยทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนพื้นที่เดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์กัน และมีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพ

สังคมในฐานะที่เป็นระบบ ประกอบด้วยส่วนสำคัญทางกายภาพ ก็คือ พื้นที่ และผู้คนที่ครอบครองพื้นที่ทางกายภาพนั้นอยู่ โดยความเป็นระบบนี้ ความเข้มแข็งจึงหมายถึง ความสามารถในการโยงยึดอยู่ด้วยกันขององค์ประกอบ เช่น การโยงยึดกันของผู้คน หมู่บ้าน เมืองฝาย ชาดิพันธุ์ เป็นต้น โดยสรุปการโยงยึดหมายถึง การโยงยึดในระหว่างหน่วยของชุมชนนั่นเอง และการโยงยึดระหว่างชุมชนกับพื้นที่ การโยงยึดระหว่างหน่วยเป็นเรื่องที่ซับซ้อน เช่น ผู้คนอาจโยงยึดกันด้วยระบบเกาฬ ซึ่งเป็นการโยงยึดโดยการสืบสายเลือดและการแต่งงาน ขณะเดียวกันผู้คนก็โยงยึดกับหมู่บ้าน เมืองฝาย และพระธาตุ เป็นต้น หน่วยที่ประกอบขึ้นเป็นระบบนี้ก็มีลักษณะเป็นระบบย่อยในตัวเอง ดังเช่น เมืองฝายนั้นเป็นหน่วยหนึ่งในระบบสังคมชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็แสดงคุณสมบัติของระบบ กล่าวคือเมืองฝายเองก็ยังมียอดประกอบย่อยลงไปคือ ผู้ใช้น้ำ เส้นทางน้ำ พื้นที่ใช้น้ำ เมือง ฝาย แด ฯลฯ ประกอบขึ้นเป็นระบบที่เรียกว่าเมืองฝาย

การโยงยึดเป็นนามธรรม รูปธรรมที่สะท้อนออกมาให้เห็นภาพการโยงยึด ได้แก่ ภาพหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในโหล่ง ภาพหมู่บ้านที่อยู่บนเชิงเขา ภาพท้องนาที่กำลังปลูกข้าว ขบวนแห่ในงานศพ การเลี้ยงผี การจัดหมวด การขุดเมืองฝาย ตลาดในชุมชน ฯลฯ สิ่งที่สะท้อนภาพให้เห็นว่ามีการโยงยึดในระบบสังคมของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนทั้งหมด หรืออีกนัยหนึ่ง ลักษณะที่สะท้อนว่ามีการโยงยึดในสังคม ก็แสดงถึงลักษณะและระดับความเข้มแข็งของสังคมนั้นเอง หากเราพิจารณาความเข้มแข็งจากลักษณะหน้าที่หรือบทบาทของการโยงยึดในระบบ เราจะรู้ได้ว่าสังคมชุมชนเข้มแข็ง อ่อนแออย่างไร ก็พิจารณาได้จากบทบาทของหน่วยต่างๆ ที่แสดงบทบาทการโยงยึดต่างๆ ในระบบนั่นเอง

บทบาทหรือนิยามแห่งคุณสมบัติของการโยงยึด

จินตทัศน์ (concept) ของการโยงยึด

1. การโยงยึด หมายถึง สภาพของระบบที่สามารถจะดำรงอยู่ท่ามกลางแรงภายนอก หรือสิ่งโน้มน้าวที่จะทำให้ระบบนั้นเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ระบบจะขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง และ/หรือในกรณีที่เปลี่ยนแปลง ระบบก็จะยับยั้ง หรือกำหนดลักษณะ และทิศทางของการเปลี่ยนแปลงเอง

ระบบเมืองฝายของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน อันประกอบด้วยชุมชน พื้นที่ใช้น้ำ ฝาย ลำเหมือง แรงงาน จัดการ มีอยู่สืบมาตั้งแต่สมัยก่อนพญามังราย จนต่อมาได้ประกาศใช้กฎหมายมังรายศาสตร์ หลังสมัยล้านนา จนถึงสมัยระบบชลประทานซึ่งรัฐเข้ามามีบทบาทอย่างสูงในการจัดการน้ำ ระบบเมืองฝายก็ยังดำเนินอยู่ สังคมชุมชนเผชิญหน้ากับปัญหาการขาดแคลนแรงงาน พื้นที่เมืองฝายหลายตอนถูกตัดขาดออกจากกันโดยการรุกรานเข้ามาของถนน และหมู่บ้านจัดสรร ระบบปกครองตนเองแบบหมวดถูกยกเลิกหันไปใช้ระบบปกครองแบบราชการ แต่ระบบเมืองฝายก็ยังคงอยู่ เมืองฝายในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-

ลำพูน บางระบบมีอยู่ถึง 400 เหมืองฝายในการสำรวจปี พ.ศ. 2548 การมีอยู่ของระบบนี้ก็คือการ
ขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าบางส่วนของระบบนี้จะเริ่มถูกทำลายลงแล้วก็ตาม

ระบบการเลี้ยงผีดูเป็นสิ่งที่ล้าหลัง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ที่สังคมชุมชนเองก็
รับเอาวิถีชีวิตแบบใหม่เข้ามาไว้มีใช้น้อย ภาพของการเลี้ยงผีนั้นประกอบไปด้วย ชาวบ้าน ม้าขี่ (คนทรง)
ผีเมือง ผีปู่ย่า ผีเสื้อบ้าน ผีฝาย หอผี ฯลฯ การเลี้ยงผียังคงดำเนินต่อไป โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์โยงยัด
ระหว่างองค์ประกอบของการเลี้ยงผีดังกล่าว ไม่ว่าชุมชนจะเชื่อมโยงกับสิ่งใหม่ๆ มากขึ้นทุกทีสักเท่าใด
นี่ก็คือระบบที่ขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลง

ระบบทั้งสองขัดขึ้นต่อการเปลี่ยนแปลงก็เพื่อรักษาทิศทางที่เคยดำเนินมาเอาไว้

ในหลายกรณี การขัดขึ้นเป็นไปในลักษณะที่น่าสนใจ ในกรณีที่ชนชาติลัวะกับไทแต่งงานกัน และ
ทั้งสองฝ่ายต่างก็นับถือผีของตนเอง ชนชาวลัวะบางแห่งสืบทอดผีลัวะของตนโดยครอบครัวตัดสินใจมีสองผี
คือผีทั้งผีลัวะและผีไท นอกจากนี้ยังมีกรณีคนไทที่อยู่ท่ามกลางญาติมิตร เพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นลัวะ จึง
ตัดสินใจซื้อผีลัวะ แต่ยังธำรงรักษาผีปู่ย่าของตนไว้อยู่ นี่ก็คือ วิธีที่ชุมชนกำหนดการเปลี่ยนแปลงเอง

เรายังอาจพิจารณาความหมายของการโยงยัดนี้ให้กว้างออกไปอีก โดยอาจนิยามว่า การโยงยัด ก็คือ
สัมพันธ์ภาพหรือปฏิสัมพันธ์ที่เป็นบวก (+) คือสร้างความยึดเกาะกันแห่งองค์ประกอบขึ้น ถ้า
สัมพันธ์ภาพนั้นเป็นลบ (-) ก็หมายถึง นอกจากไม่ส่งเสริมการยึดเกาะกันแล้ว ยังสามารถทอนกำลัง
แห่งการยึดเกาะกันนั้นลงด้วย สัมพันธ์ภาพหรือปฏิสัมพันธ์ที่มีค่าศูนย์ (0) คือ องค์ประกอบมารวมตัวอยู่
แต่ไม่มีแรงยึดเกาะกันอย่างแท้จริง หมายความว่าคนที่คนเรามาอยู่ร่วมกัน ไม่ได้หมายความว่าจะมีการ
โยงยัดกันเสมอไป อย่างเช่น สัมพันธ์ภาพบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตนั้น มีจำนวนมากที่มาสัมพันธ์กัน แต่
ไม่มีแรงยึดโยงกันอย่างแท้จริง

2. การโยงยัด คือ สภาพที่ครอบครองความแตกต่างระหว่างหน่วยปัจเจก จำเป็นต้องเน้นในที่นี้ว่า
ไม่ได้หมายความว่าความแตกต่างจะไม่มี แต่การแสดงออกซึ่งความแตกต่าง ระหว่างหน่วยที่โยงยัดกันนั้น
จะอยู่ภายในขอบเขตที่จะไม่ทำลาย หรือละเลยความสามารถของแรงโยงยัดที่มีอยู่ มิฉะนั้นถ้าแรงโยงยัด
ถูกทำลายลง การโยงยัดก็ไม่มีอยู่จริง ระบบก็ไม่เกิดขึ้น หน่วยต่างๆ ก็ไม่มีความหมาย โดยนัยแห่งระบบ
ที่กล่าวว่ามาอยู่รวมกันนั้น ก็เป็นแต่เพียงนามาวางไว้ในที่ใกล้กัน แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกันจริงๆ

ตัวอย่างที่เด่นชัดในเรื่องนี้ก็คือ กรณีชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ต้นน้ำกับชุมชนปลายน้ำ ทั้ง
สองชุมชนอยู่บนระบบน้ำแม่เดียวกัน หรือในบางกรณีเหมืองเดียวกัน ชุมชนที่อยู่ปลายน้ำมักจะพากัน
เดินทางขึ้นไปต้นน้ำในฤดูแล้ง เพื่อดูว่าน้ำมีหรือไม่ เรียกว่า "ไปผ่อน้ำ" หรือ "ไปใจผ่อน้ำ" การโยงยัด
ของระบบนี้ตัดสินใจเลือกแก่ฝาย หรือหัวหน้าเหมืองฝายจากคนปลายน้ำ เพื่อปรองดองผลประโยชน์
ระหว่างกัน และในที่สุดก็มิระเบียบให้มีการ "ขังน้ำ" หรือ "ข่างน้ำ" คือ เปิดให้ใช้น้ำจากได้ขึ้นเหนือ หมายถึง
ถึงให้ปิดทางน้ำไหลเข้านาในแดนลูกบนทั้งหมดแล้วเปิดน้ำให้ผู้อยู่ปลายน้ำใช้น้ำก่อนตามจำนวนวันที่ตกลงกัน
แต่การเปิดน้ำจากได้ขึ้นเหนือมีกำหนดเวลา และไม่ได้หมายความว่า มอบสิทธิขาดให้ผู้อยู่ปลายน้ำตัดสินใจ

หากแต่ต้องถามความสมัครใจร่วมกัน การโยงยัดจึงเป็นการครอบครองความแตกต่างของหน่วยปัจเจกสองหน่วยนี้

หน่วยแต่ละหน่วยมีความสำคัญ เพราะมีคุณสมบัติและตัวตนของตนเอง แต่การเน้นความมีอยู่ของตัวตน จนละเลยแก่นที่โยงยัดกันอยู่ ในที่สุดระบบก็มีอยู่ไม่ได้

3. การโยงยัดสะท้อนภาพของพลวัต ระหว่างหน่วยปัจเจกในระบบ เช่น การโยงยัดกันในระบบหัววัด การโยงยัดในระบบเหมืองฝาย อยู่ในสภาพเช่นไร ก็สะท้อนภาพของพลวัตระหว่างหน่วย ที่เป็นสมาชิกของระบบหัววัด และระบบเหมืองฝายนั่นเอง การเปลี่ยนแปลงของหน่วยปัจเจก จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสมดุของพลวัต ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงภาพ หรือลักษณะที่เป็นอยู่ของทั้งระบบ

อธิบายเพิ่มเติมเพื่อขยายภาพของระบบได้ว่า ระบบประกอบด้วยหน่วยปัจเจกหลายหน่วย และประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่สร้างขึ้นจากหน่วยปัจเจกเหล่านั้น การคงอยู่หรือแตกทำลายไปของระบบ เป็นผลรวมเชิงซ้อนของพลวัต กล่าวคือ การโยงยัดในบางมิติในระบบ อาจเป็นปฏิสัมพันธ์ทางบวก ในขณะที่บางมิติเป็นปฏิสัมพันธ์ทางลบ (นั่นคือ ต่อด้านต่อการโยงยัด) ถ้าปฏิสัมพันธ์ทางลบเป็นปรากฏการณ์ด้านหลัก สิ่งที่ปรากฏเป็นภาพของระบบ ก็คือ ความอ่อนแอของการรวมกันขององค์ประกอบ ซึ่งอาจกำลังแตกสลายออกเป็นส่วนๆ หรือพร้อมที่จะแตกสลายลงได้ทุกเมื่อ เรามองเห็นได้ว่าในสังคมชุมชนแอ่งเชิงใหม่-ลำพูน ในบางมิติเป็นปฏิสัมพันธ์ทางลบ เช่น การสูญเสียที่ดินจากหนี้สิน การขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ปัญหาที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นแล้วชัดเจนว่า ปรากฏการณ์ต่อด้านการโยงยัด กล่าวคือ สังคมชุมชนต้องใช้ความพยายามอย่างสูงที่จะจัดระบบแรงงานภายใน แต่ขณะเดียวกัน ก็ยังคงมีระบบความสัมพันธ์อื่นๆ ที่ยังคงผลิตซ้ำการโยงยัดอยู่ เช่น ความสัมพันธ์ของระบบหัววัด ความสัมพันธ์ในระบบเหมืองฝาย จึงกล่าวได้ว่าสถานการณ์ของชุมชนสังคม อยู่ท่ามกลางพลวัตของการเปลี่ยนแปลง

คุณภาพของระบบสังคม

ระบบเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีพลวัตแห่งการเปลี่ยนแปลงเป็นเนื้อแท้แห่งปรากฏการณ์ ในขณะเดียวกัน ระบบก็เป็นปรากฏการณ์ของความต่อเนื่อง จากอดีต-ปัจจุบัน-อนาคต นั่นคือระบบเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยกาลเวลา ดังนั้น จึงต้องมีกลไกภายในระบบ ซึ่งสามารถผลิตซ้ำเงื่อนไขแห่งการดำรงอยู่ การดำรงอยู่ ก็คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปของระบบ กลไกผลิตซ้ำทำให้ระบบยังคงปรากฏในแบบที่มันเป็น หรือปรากฏในทิศทางที่มันต้องการจะเป็น อย่างต่อเนื่องไปในกาลเวลา

โดยสรุป ความเข้มแข็งของชุมชนสังคม หรือระบบชุมชนสังคม หมายถึงความเข้มแข็งของการโยงยัด และความเข้มแข็งของหน่วยปัจเจกที่โยงยัดอยู่เป็นระบบด้วย ในขณะเดียวกัน ความหมายของความเข้มแข็งย่อมเกี่ยวพันถึงการดำรงอยู่ ในท่ามกลางกาลเวลาที่เปลี่ยนไป ไม่ว่ารูปแบบลักษณะที่ปรากฏแห่งการดำรงอยู่นั้น จะเป็นรูปแบบเดิมหรือเปลี่ยนแปลง หากการเปลี่ยนแปลงจะสะท้อนความ

เข้มแข็งของระบบ เรามักหมายถึงว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปอย่างมีทิศทาง และเป็นความต้องการ หรือจิตใจที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางนั้น หมายความว่าหน่วยของสังคมชุมชนใดตรง และ กำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงเองอย่างมีจุดมุ่งหมาย ดังนั้น "การปรับตัวได้" ไม่จำเป็นต้องหมายความว่าสังคมมีความเข้มแข็ง เพราะมันเพียงแต่ "ไหล" ไปตามกระแสสังคม "ไหล" ไปตามกระแสของโลก โดยไม่มีทิศทางของตัวเอง

คุณภาพของระบบ จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างกว่า และเหมาะสมกว่า สำหรับอธิบายความ เข้มแข็งของระบบหรือศักยภาพของระบบโดยรวม คุณภาพของระบบ พิจารณาได้จากคุณลักษณะของ ระบบใน 3 เรื่อง คือ

1. การโยงยืด
2. กลไกการผลิตซ้ำ
3. ทิศทางหรือหลักการ

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม คือ ระบบสังคมชุมชนหนึ่ง ปรากฏการณ์ทั้งหมดของสังคมเป็นผล สะท้อนอันมีลักษณะย่อยต่างๆ ของระบบ เป็นเงื่อนไขในบริบทแห่งปรากฏการณ์นั้นๆ หากเลือก พิจารณาปรากฏการณ์บางด้าน อาจทำให้เห็นภาพที่เกี่ยวข้องกับลักษณะอันเป็นคุณภาพของระบบชัดเจนขึ้น

1. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับการโยงยืด

ลักษณะของระบบสังคมที่มีแรงโยงยืดกันอยู่สูง ย่อมจะสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลง ในแง่ที่ว่า หากมีสิ่งใดมีอิทธิพลโน้มน้าวให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สิ่งนั้นย่อมต้องใช้พลังอย่างสูง เพื่อที่จะเอาชนะแรง ซึ่งโยงยืดกันอยู่เดิม จึงจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

ตัวอย่างของปรากฏการณ์ที่แสดงว่ามีแรงโยงยืดกันอยู่สูงในระบบอย่างหนึ่งในชุมชนในรายงานนี้ก็คือ ระบบจัดการในวาระแห่งความตายของสมาชิกชุมชนในหมู่บ้าน เมื่อมีคนตายลง ประเด็นสำคัญประเด็น แรกก็คือจะจัดการเผาศพที่ไหน ระบบของหมู่บ้านนั้นกำหนดความสัมพันธ์กันในพื้นที่ที่หมู่บ้านครอบครองว่า "อยู่บ้านใด อื้อเอาไฟบ้านนั้น" หมายความว่า เกิดที่บ้านไหน ให้เผาที่บ้านนั้น ชาวบ้านถือว่า การเป็น สมาชิกในชุมชน หมายถึง เป็นคน "บ้านเดียวกัน" ความเป็น "บ้านเดียวกัน" นอกจากพิจารณาจากการ อาศัยอยู่บนพื้นที่ของหมู่บ้านเดียวกันแล้ว ยังอาจพิจารณาจากการนับถือผีเดียวกันก็ได้ ด้วยเหตุนี้ สมาชิก ของชุมชนที่ย้ายไปทำงานนอกหมู่บ้าน ก็ยังถือได้ว่าเป็นสมาชิกของหมู่บ้านอยู่ สรุปแล้ว การเป็น สมาชิกบ้านเดียวกันย่อมเกี่ยวข้องกับเรื่องการครอบครองการใช้ประโยชน์บนพื้นที่ และการนับถือผีเดียวกัน (ผีปู่ย่า-ผีเสือบ้าน) ด้วยเหตุนี้ ระบบการเผาศพของหมู่บ้านจึงมีจารีตเผาศพ ณ ป่าช้าในหมู่บ้านของตนเอง ในพิธีศพที่ชุมชนจัดขึ้นนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่มั่นคงแข็งแรงมาก ชาวบ้านทุกหลังคา เรือนต้องส่งสมาชิกมาช่วยงานศพ บางแห่งจัดตั้งเป็นหมวดศพ และหมวดเอื้อนเย็น บางหมู่บ้านไม่ตั้ง เป็นหมวด แต่ทุกคนต้องมาช่วยกัน งานศพของชาวบ้านจะมีการเลี้ยงอาหารอย่างเต็มที่ประมาณ 3 วัน 3

คิน จินมีข้อวิจารณ์ว่า เหตุใดชุมชนจัดงานศพใหญ่โตถึงเพียงนั้น เพราะการเลี้ยงคนนับร้อยถึงหลายร้อยนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย อีกทั้งต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือจารีตนี้เหนียวแน่น อีกทั้งยังจัดตั้งระบบ "สมาชิก" ขึ้น เพื่อเก็บเงินจากทุกคนรอบครัวทุกเดือนและทุกครั้งที่มีผู้เสียชีวิต เพื่อสะสมเงินไว้ช่วยสมาชิกจัดงานศพ งานศพของชุมชนจึงไม่ใช่เป็นแต่เพียงงานศพ แต่เป็นกลไกการผลิตซ้ำระบบการโยงยึดชนิดหนึ่ง ซึ่งใช้งานศพเป็นวิถีทาง แต่เป้าหมายที่แท้จริงคือ การรักษาการโยงยึดเพื่อรักษาคุณภาพของระบบสังคมของชุมชนเอง

ปัจจัยที่พยายามจะเอาชนะแรงโยงยึดนี้ ก็คือ ชีวิตที่เร่ร่อน การงานที่รัดตัว ระบบงานอาชีพใหม่ๆ ที่ไม่อนุญาตให้มาร่วมงานศพเต็มที่ได้อีก แต่ปัจจัยเหล่านี้ไม่สามารถเอาชนะการโยงยึดกันในพิธีศพได้ หรือแม้จะได้บ้างก็น้อยมาก ดังนั้น จึงมักมีความเห็นในหมู่นักลงทุนว่า แรงงานรับจ้างภาคเหนือไม่มีวินัย และผูกพันอยู่กับการงานของหมู่บ้านมากเกินไป

2. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับกลไกการผลิตซ้ำ

ในกาลเวลา ซึ่งเป็นความต่อเนื่องยาวนานนั้น เรามีชีวิตอยู่หรือสังเกตเห็นความเป็นไปของชุมชนเพียงช่วงหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกช่วงเวลานี้ว่า "ภาคตัดของเวลา" ภาคตัดของเวลา หมายถึง ช่วงขณะหนึ่งที่สั้นที่สุดในกาลเวลาที่มีปรากฏการณ์อย่างหนึ่งเกิดขึ้น การโยงยึดเป็นคุณลักษณะของระบบ ที่อาจมองเห็นได้ผ่านปรากฏการณ์ในภาคตัดของเวลาก็จริงอยู่ แต่การมองให้เห็นภาพของกลไกการผลิตซ้ำ และทิศทางของระบบนั้น ต้องมองปรากฏการณ์อย่างต่อเนื่อง เพราะความหมายของกลไกการผลิตซ้ำ และทิศทาง จะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลงช่วยบอกว่าของเดิมเป็นอย่างไร ต่างจากของใหม่อย่างไร กลไกการผลิตซ้ำส่งผ่านลักษณะที่เป็นอยู่ของระบบ จากช่วงเวลาหนึ่งไปอีกช่วงเวลาหนึ่ง

คุณภาพของระบบสังคมชุมชน ในภาคตัดของกาลเวลา สะท้อนให้เห็นเพียงปรากฏการณ์การจัดระบบภายในสังคมชุมชนนั้น การจัดระบบของสังคมชุมชน ทำให้หน่วยปัจเจก คือ ผู้คนในชุมชนมีพื้นที่ซึ่งสามารถครอบครอง ใช้ประโยชน์ แสดงความสามารถ มีเอกลักษณ์ หรืออัตลักษณ์ของตนเอง ภายใต้อิทธิพลความสัมพันธ์อันเหมาะสม หรือมีการโยงยึดที่เหมาะสมกับหน่วยปัจเจกอื่นๆ และเนื่องจากว่า ไม่มีหน่วยปัจเจกใดที่เหมือนกัน แม้แต่ชาติพันธุ์เดียวกัน ทุกคนแต่ละคนก็ยังอาจมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ บางอย่างแตกต่างกัน แต่ความหลากหลายดังกล่าว สามารถโยงยึดอยู่ร่วมกันได้ สิ่งที่ปรากฏโดยรวมของการดำรงอยู่ของหน่วยปัจเจกทุกๆ หน่วยนี้ ก็คือ สิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรม องค์ประกอบของวัฒนธรรมสามารถเข้าใจได้จากรูปแบบที่ปรากฏเป็นคติความเชื่อ วิถีปฏิบัติ ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ความสำคัญหรือความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวอยู่ที่ว่า สิ่งเหล่านั้นคือ การประสานผลประโยชน์ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การต่อรองระหว่างข้อขัดแย้งเพื่อที่จะแสวงหาจุดสมดุล คุณภาพก็คือภาพของสังคมชุมชนที่ปรากฏเห็นช่วงเวลาหนึ่ง

ตัวอย่างที่น่าสนใจ ก็คือกรณีที่ชาวกะเหรี่ยงหลายพันคน ลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ดอนในเมืองลี้ การอพยพเข้ามาของกะเหรี่ยง ย่อมเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนเมืองลี้โดยตรง เพราะว่าพื้นที่ที่ชาวกะเหรี่ยงเข้ามาอยู่ เป็นพื้นที่ป่าใช้สอยของชุมชนที่อยู่มาก่อน นั่นหมายความว่า การมาอยู่ของกะเหรี่ยง ย่อมขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชุมชน นอกจากนี้ผู้มาใหม่ยังมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ หลายประการต่างไปจากชาติพันธุ์ไท ลัวะ เม็ง วัฒนธรรมที่ผู้นำใช้เป็นกลไกเพื่อแสวงหาจุดสมดุล ก็คือ คติความเชื่อเรื่องพระธาตุ และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังใช้กลไกความเชื่อท้องถิ่น เรื่องการนับถือเจ้าบ้านและเสาอินทขิล มาผลิตซ้ำการต่อรองเพื่อประสานผลประโยชน์ ทำให้การก่อตั้งชุมชนชาวกะเหรี่ยงทำได้สำเร็จ เกิดเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมย่อยของชุมชนชาติพันธุ์บนที่ราบ โดยปราศจากความรุนแรงและการล่มสลายของระบบการโยกยัด ดุลยภาพใหม่จึงเป็นภาพของสังคมชุมชนเมืองลี้ที่เปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงนี้ สะท้อนผลอันเกิดจากกลไกการผลิตซ้ำ ซึ่งหยิบเอาลักษณะการโยกยัดบางด้านที่มีร่วมกันในสองสังคม มาทำให้เกิดขึ้นใหม่และทำให้เกิดซ้ำ จนกลายเป็นการโยกยัดที่เป็นลักษณะร่วมกันในความเป็นจริงของสังคมที่รวมกันนั้น

ขณะที่ตัวอย่างกรณีกะเหรี่ยงบ้านห้วยต้ม เมืองลี้ เป็นตัวอย่างของการต่อรอง และการประสานผลประโยชน์กันได้สำเร็จ ตัวอย่างอื่นๆ หลายกรณีในชุมชนกลับเป็นตัวอย่างของความขัดแย้งที่ตกลงกันไม่ได้ และไม่มีการผลิตซ้ำกลไกทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหา ดังตัวอย่างปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ระบบสังคมชุมชนได้รับเอาแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา และวิถีชีวิตสมัยใหม่ ส่งลูกหลานทั้งหมดเข้าสู่ระบบโรงเรียน ระบบโรงเรียนชนิดนี้ดำรงอยู่แปลกแยกกับท้องถิ่น เพราะเป็นระบบที่ส่งมาจากภายนอก เป็นระบบที่เหนือกว่าและมีลักษณะครอบงำ ชุมชนไม่มีกลไกและเครื่องมือชนิดใดเลยที่จะใช้ต่อรองกับระบบนี้ ดูเหมือนว่าต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างการเข้าโรงเรียน หรือไม่ก็ต้องอยู่นอกระบบโรงเรียน นั่นคือต้องเลือกกระหว่างยอมรับความคิดใหม่ หรือเลิก ละทิ้ง ลดความเข้มข้นในการผลิตซ้ำความคิดเดิม ซึ่งในที่สุดชุมชนก็ต้องยอมเลือกเอาอย่างหลัง คือ เลิก ละทิ้งการผลิตซ้ำความคิดที่ว่าทุกคนเป็นแรงงานของครอบครัว นี่ก็เป็นผลให้ระบบของชุมชนในด้านนี้เสื่อมลง มีพลวัตไปสู่การเสื่อมถอย ชุมชนอาจจะมีความหวังว่า ยอมเสียดุลยภาพชั่วคราว เพื่อที่ลูกหลานจะกลับมาค้าจุนครอบครัว ซึ่งจะเป็นดุลยภาพใหม่ที่ดีกว่าในอนาคต และความเข้มแข็งจะกลับคืนมา จึงยอมหาทางเลือกอื่นๆ เช่น ครอบครัวยอมทำงานหนักขึ้น ยอมเสียเงินจ้างแรงงานเพิ่มเติม ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ส่งผลกระทบต่อการความเข้มแข็งของชุมชนโดยตรง

จากตัวอย่างนี้เป็นการย้ำความหมายอีกครั้งหนึ่งว่า สังคมชุมชนที่แท้จริงก็คือ รูปธรรมหรือลักษณะทางกายภาพที่สำคัญสองอย่างคือ ผู้คนและพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ภาพของสังคมชุมชนที่ปรากฏเห็นก็คือดุลยภาพของระบบ ณ เวลาปรากฏ ณ ภาควัตถุของกาลเวลาที่ต่างกัน ภาพที่เห็นย่อมต่างกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งผู้คนที่ย้ายไป และสภาพการณ์บนพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนไป

เมื่อขยายหน่วยเวลาของการรับรู้ออกไป ไล่ระยะเวลาที่นานขึ้นในการเฝ้าสังเกต เราจะเห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงชัดเจน สิ่งที่ย่อมเห็นหรือคิดว่าเป็นบวก คือทำให้ดุลยภาพใหม่ดีขึ้นในช่วงเวลาสั้นๆ

นั้นดีจริงหรือไม่ในเวลาต่อมา ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่คิดว่าเป็นลบนั้น จะลงเอยในภาพที่แย่งหรือต่ำลงแน่ หรือ ภาพการเปลี่ยนแปลงจะให้คำตอบที่ชัดเจนขึ้น เมื่อเราใช้หน่วยเวลาที่ยาวนานมากขึ้นในการพิจารณาสังคมชุมชน ในท่ามกลางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงผันผวนมากเช่นนี้ โดยมากการพิจารณาปัญหา มักจะเน้นผลประโยชน์ที่มองเห็นเฉพาะหน้า มากกว่าที่จะมองการณ์ไกลถึงประเด็นต่างๆ ที่จะกระทบต่อคุณภาพของระบบในระยะยาว

3. คุณภาพของระบบเกี่ยวกับทิศทางหรือหลักการ

ในกาลเวลาที่ต่อเนื่อง สิ่งหนึ่งที่เคยมีอยู่อาจสูญสลายไป อาจมีสิ่งใหม่เกิดขึ้น หน่วยของระบบที่เคยมีมาในสังคมโลก เช่น อาณาจักรอียิปต์ อาณาจักรขอม อาณาจักรทวาราวดี ฯลฯ ที่เคยมีคุณภาพนั้นได้เกิดขึ้นและจบลงไปแล้ว สภาพของโลกปัจจุบันกลับอธิบายได้โดยปฏิสัมพันธ์หรือการโยงยิดระหว่างหน่วยใหม่ที่ไม่ใช่อาณาจักรแบบเดิม อาทิเช่น เป็นหน่วยรัฐหรือประเทศใหญ่น้อย หรือระหว่างหน่วยภาษาต่างๆ หรือหน่วยที่เป็นนามธรรมมาก อย่างเช่น ระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ หน่วยย่อยเหล่านี้ล้วนแตกต่างกัน โลกสมัยใหม่ให้ความสนใจดูคุณภาพของพลวัตระหว่างหน่วยเหล่านี้

ถ้าเราพิจารณาดูอาณาจักรล้านนา ในฐานะที่เป็นระบบระบบหนึ่ง ระบบนี้ดำรงอยู่โดยพลวัตของหน่วยซึ่งประกอบเป็นอาณาจักรล้านนา เช่น หมู่บ้าน เมือง พันทนา ขุน พญา พระสงฆ์ วัด ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงของอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ถือกำเนิดขึ้นในสมัยพญามังราย สู่การสิ้นสุดของอาณาจักร แสดงถึงทิศทางของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากพลวัตของหน่วยย่อยซึ่งประกอบเป็นล้านนา ดังนั้น หน่วยย่อยนั้นจึงเป็นที่มาของทิศทางแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว หน่วยย่อยของระบบ เช่น ผู้คนในสังคมชุมชนล้านนา เป็นทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ เป็นพลังที่มาของการขับเคลื่อน และทิศทางของสังคมชุมชนล้านนา

ในภาคตัดของเวลา เราอาจมองเห็นคุณภาพชั่วขณะ ของระบบสังคมชุมชนหนึ่ง เช่น มองเห็นว่าล้านนาเป็นอาณาจักรอันเข้มแข็ง สามารถผนวกเอาทมิฬไชย ซึ่งเป็นอาณาจักรที่อยู่มายาวนานเอาไว้ได้ และดูเหมือนจะได้สถาปนาระบบพันนาอันเข้มแข็ง เรามองเห็นสภาวะของความขัดแย้ง ด้านหลักและด้านรองขององค์ประกอบหน่วยย่อยของระบบ เช่น ฐานะของขุนและเจ้าพันทนาทั้งหลาย ซึ่งมีอำนาจมากขึ้นทุกขณะ แต่เมื่อมองปรากฏการณ์ต่างๆ โดยขยายหน่วยเวลาแห่งการรับรู้ออกไป เราจะเห็นความต่อเนื่องของคุณภาพของล้านนาที่เปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ กาลต่อมาอีกระยะหนึ่ง ความเข้มแข็งของอาณาจักรก็ลดลง จนตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่ายาวนานถึง 200 ปี คุณภาพเปลี่ยนแปลงไปเพราะเกิดเงื่อนไขใหม่ในคุณภาพนั้น เงื่อนไขเหล่านั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบหน่วยย่อยของระบบ อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นองค์ประกอบ เป็นหน่วยที่มีความสำคัญที่สุด พญามังรายและผู้คนอีกส่วนหนึ่งกำหนดทิศทางให้อาณาจักรล้านนาถือกำเนิดขึ้น การโยงยิดที่เข้มแข็งในระบุนั้นก็มีคุณลักษณะของพญามังรายและผู้คนเหล่านั้นเป็นด้านหลักของระบบ แต่การผลิตซ้ำการโยงยิดนั้น ไม่สามารถดำเนินต่อมาได้ด้วยดี การผลิตซ้ำ "พญามังราย" อาจจะกระทำไม่ได้อีก หรือกลไกพันนาอาจมีประสิทธิภาพไม่พอ

ดังนั้น คุณลักษณะของหน่วยที่โยงยึดกันอยู่เดิมก็เปลี่ยนไป สิ่งที่เป็นประเด็นก็คือ "ทิศทาง" หรือ "หลักการ" ที่ "พญามังราย" เป็นต้นแบบนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย คุณภาพหรือความเข้มแข็งของระบบโดยรวมลดลง และนำไปสู่การสิ้นสุดของระบบ ถ้าหาก "ทิศทาง" ที่เปลี่ยนแปลงเป็นในทางตรงข้าม กล่าวคือ ก่อให้เกิดแรงโยงยึดสูงขึ้น ระบบก็อาจจะดำรงอยู่ต่อไป ในกรณีเช่นนี้ก็คือ ระบบมีคุณภาพ มีความเข้มแข็ง

ทิศทางเกี่ยวข้องกับเวลา เวลา เปิดเผยให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับระบบ ทิศทาง มักไม่อาจมองเห็นชัดในภาคตัดของกาลเวลา แต่ขณะเดียวกันถ้าขยายหน่วยเวลาแห่งการรับรู้ออกไปไม่สิ้นสุด ก็อาจไม่มีทิศทางใดๆ สำหรับการเปลี่ยนแปลงใดๆ เลย แต่ทิศทางก็มีความหมายแท้จริงในช่วงเวลาหนึ่ง ช่วงเวลาที่มีความหมายที่สุดสำหรับทิศทาง ก็คือ ช่วงเวลาที่สังคมชุมชนอาจมีความรับรู้ต่อประสบการณ์ต่างๆ ได้ เรียนรู้ได้ และอาจสามารถเข้าใจการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ มนุษย์ยังเป็นหน่วยของระบบที่ทรงพลังในการเปลี่ยนแปลงระบบ นั่นคือมีบทบาทในพลวัตของระบบอย่างสำคัญ มนุษย์รับผิดชอบต่อความรู้สึกของมนุษย์ ตลอดช่วงเวลาของชีวิต และอาจรวมถึงช่วงเวลาเท่าที่มนุษย์อาจจินตนาการไปถึง

คุณภาพของระบบจึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง ในระบบสังคมชุมชน ทิศทาง ของการเปลี่ยนแปลงนั้นถูกกำหนดโดยผู้คนที่หน่วยย่อยของระบบ ปัญหาใหญ่ที่สำคัญของแอ่งเชียงใหม่อำเภอ ก็คือ ปัญหาฐานทรัพยากรที่ถูกใช้อย่างไม่บันยะบันยัง กระทั่งถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว เปรียบเทียบกับจำนวนประชากรแล้ว ทรัพยากรมีแนวโน้มจะไม่เพียงพอ การเคลื่อนไหวของหน่วยต่างๆ ที่จะพิทักษ์ทรัพยากร เช่น การพิทักษ์ป่า การเรียกร้องสิทธิเหนือเขตป่า กระบวนการเกี่ยวกับการพิทักษ์ทรัพยากรน้ำ เหล่านี้เป็นความพยายามของหน่วยย่อยที่จะกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงเอง รับผิดชอบต่อตัวเองที่จะมีชีวิตอยู่ และต่อระบบสังคมที่เกื้อหนุนชีวิตของตนเองนั้น

ความในข้อนี้ คือ "ทิศทาง" หรือ "หลักการ" เป็นพลวัตที่สำคัญที่สะท้อนภาพที่ชัดเจนที่สุด ของการดำรงอยู่ของระบบ พลวัตก็คือการเปลี่ยนแปลง หรือพลังอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง บทบาทของพลวัต สะท้อนดุลยภาพระหว่างสิ่งต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันเป็นองค์ประกอบของระบบ ดุลยภาพที่เปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีทิศทาง ก็คือ ภาพของระบบที่สะเปะสะปะ ไม่รู้จากวันวานเป็นวันนี้มี "เหตุผล" อะไรอยู่เบื้องหลัง และไม่รู้วันพรุ่งนี้จะอะไรเกิดขึ้น ตัวแปรสำคัญที่กำหนดทิศทางนี้ได้ คือ มนุษย์ พ้นไปจากมนุษย์แล้วก็คือ ธรรมชาติ

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า พื้นที่ภูมิศาสตร์หรือธรรมชาตินั้น ทรงอำนาจมากกว่ามนุษย์หลายเท่า ใน การที่จะเปลี่ยนระบบสังคมของมนุษย์ ไม่เว้นแม้กระทั่งเปลี่ยนโฉมหน้า วิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์ที่อยู่รอดได้ เมืองหรือรัฐไทยที่เข้มแข็งต้องสร้างไประยะหนึ่ง ก็เนื่องมาจากภัยโรคระบาด ทำให้ผู้คนต้องอพยพหนีไปอยู่เมืองมอญ ประเทศพม่า เป็นต้น

การคงอยู่และความก้าวหน้าของระบบสังคม

โดยทั่วไปแล้ว ระบบสังคมชุมชนที่มีคุณภาพมักดำรงอยู่ข้ามกาลเวลา ระบบที่อยู่ข้ามกาลเวลามักมีลักษณะ 2 ประการคือ มีการยึดโยงระหว่างหน่วยองค์ประกอบของสังคม และมีกลไกผลิตซ้ำซึ่งกระตุ้นการโยงยึดนั้นไว้ ทำให้ภาพของการยึดโยงระหว่างหน่วยองค์ประกอบของสังคมนั้น ปรากฏต่อเนื่องกันไป

อย่างไรก็ดี ความผันแปรซึ่งไม่อาจคาดการณ์ได้ อาจเกิดขึ้นกับพื้นที่ทางกายภาพที่ระบบชุมชนตั้งอยู่ หรือเกิดกับหน่วยปัจเจกพื้นฐานของสังคมที่สำคัญที่สุด คือ มนุษย์ ประวัติวิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์มนุษย์ชี้ว่า มนุษย์มีความสามารถพิเศษ และเอาชนะข้อจำกัดบางอย่างในธรรมชาติได้ ซึ่งสัตว์อื่นไม่สามารถทำได้

ลักษณะโดดเด่นและคงอยู่ข้ามกาลเวลาของระบบชุมชนสังคมก็คือ ความสามารถจัดระบบการผลิตและการยึดครองจัดการพื้นที่ที่ปลอดภัยเพื่ออยู่อาศัย ลักษณะชุมชนในระดับ "บ้านและเมือง" ที่คล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ ปรากฏอยู่เช่นกันในดินแดนอยู่อาศัยแหล่งอื่นของชนชาติไท ลักษณะร่วมบางอย่างของหมู่บ้านได้พิสูจน์ผ่านหลักฐานการสำรวจของนักประวัติศาสตร์ และนักสังคมศาสตร์หลายสาขาว่า ดำรงอยู่มาเป็นเวลานานหลายพันปีแล้ว ในขณะที่ระบบสังคมชุมชนขนาดใหญ่ เช่น รัฐต่างๆ เกิดขึ้นและล่มสลายไปในช่วงเวลาหลักร้อยเท่านั้น

เมื่อพิจารณาโครงสร้างหรือองค์ประกอบของระบบรัฐและระบบชุมชนหมู่บ้าน ก็พอจะเห็นความแตกต่างบางประการได้ดังนี้

รัฐนั้นเติบโตซ้อนทับลงบนพื้นที่กายภาพและสังคมของบ้านและเมือง ระบบชุมชนในระดับหมู่บ้านนั้นเป็นผู้ผลิตและก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ส่วนเกินของการผลิต สังคมกลไกกรรมไม่ได้มีองค์ประกอบที่ซับซ้อน จึงไม่ใช่เรื่องยากที่หน่วยต่างๆ ในระบบจะจัดการควบคุมกัน และสร้างการโยงยึดเข้าไว้ด้วยกันได้ สิ่งสำคัญก็คือ การผลิตและระบบการโยงยึดในมิติอื่นที่สร้างขึ้นในชุมชน ก่อให้เกิดพลวัตในทางส่งเสริมซึ่งกันและกัน และทำให้ภาพแห่งการโยงยึดนี้ ปรากฏต่อเนื่องมาในกาลเวลา

ชุมชนระดับหมู่บ้านมีระบบที่ทำหน้าที่ หรือเป็นกลไกที่สำคัญ 2 อย่าง คือ การผลิตและวิถีสังคม วิถีสังคมในที่นี้ก็คือ การเมือง ซึ่งค่านิยมของการเมืองที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ระบบจัดการผลประโยชน์ในสังคม คือระบบที่ตอบคำถามว่า แต่ละหน่วยปัจเจกของสังคมจะได้รับผลประโยชน์ (เช่น ผลผลิตการเกษตร) อะไร โดยวิธีใด รวมทั้งจะใช้วิธีใดประกันผลประโยชน์ให้เกิดมีขึ้นในสังคม ไม่ขาดแคลน และไม่ถูกช่วงชิงไป รูปธรรมของระบบที่ว่านี้ในสังคมชุมชนได้แก่ ระบบการจัดวางตำแหน่งของหน่วยที่สำคัญต่างๆ บนพื้นที่ คติความเชื่อเรื่องพระธาตุ ระบบความเชื่อผี ระบบหมวด ระบบจัดการเหมืองฝาย เป็นต้น

นอกจากระบบการผลิต และระบบการเมือง (หรือวิถีสังคม) แล้ว ยังมีกิจกรรมอีก 2 ลักษณะอันเป็นกลไกสำคัญสำหรับสังคมชุมชนที่ต้องกล่าวถึงก็คือ การผลิตซ้ำและการแลกเปลี่ยน

การผลิตซ้ำเป็นกลไกสำคัญที่จะถ่ายทอดทั้งวิธีการผลิตและวิถีสังคม จากภาคตัดกาลเวลาหนึ่งต่อเนื่องไปยังกาลเวลาต่อไป การผลิตซ้ำนี้ก็คือที่มาของการสะสมความรู้ การถ่ายทอดความรู้ การศึกษา และนำไปสู่การสร้างนวัตกรรม และเทคโนโลยีในที่สุด วิธีการผลิตและวิถีสังคมที่เหมาะสมในเบื้องต้นนั้น ทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการผลิต และมีเวลาเหลือสำหรับการใช้จินตนาการ คิด เข้าใจ รู้ และสะสมความรู้ได้ วิถีสังคมที่เปิดโอกาสให้ความรู้ใหม่ได้แสดงตนออกมา ทำให้การพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีเกิดขึ้น ความก้าวหน้าของระบบโลกในปัจจุบันนี้ เกิดจากการพัฒนาของระบบการผลิตซ้ำ จนได้มาซึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ยกระดับการอยู่รอด รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและวิถีสังคมใหม่ ซึ่งวิถีผลิตซ้ำแบบใหม่คือ การศึกษาและเทคโนโลยีกลายมาเป็นลักษณะของระบบสังคมชุมชนที่สำคัญ ชุมชนในแอ่งเชิงใหม่-ล้าพูนในอดีต ก็ได้สะสมพัฒนาองค์ความรู้หลายด้าน จนปรากฏผลงานด้านการผลิต งานสถาปัตยกรรม งานศิลปะ รวมทั้งความรู้ทางวิชาการ (โบราณ พับสา) เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าสังคมชุมชนในอดีตที่ผ่านมา คงมีวิธีการผลิตและวิถีสังคมที่มีความเหมาะสมบางอย่าง ที่สามารถทำให้พัฒนานวัตกรรม และเทคโนโลยีขึ้นได้

ความก้าวหน้าของระบบสังคมจึงอาจนิยามโดยพิจารณาระบบการผลิตซ้ำเป็นหลัก ความหมายดังกล่าวจะชัดเจนยิ่งขึ้นถ้าเข้าใจว่าระบบการผลิตซ้ำนี้ก็คือ ระบบการศึกษาและเทคโนโลยีนี้เอง

ความก้าวหน้านี้ต่างจากความหมายของคุณภาพ คุณภาพ หมายถึงศักยภาพของสังคมและชุมชนที่จะดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่า ศักยภาพนี้เป็นผลสะท้อนจากคุณลักษณะของการโยงยึดที่มีอยู่ในสังคมเป็นหลัก รูปแบบของการโยงยึดที่เด่นชัดปรากฏออกมาทางวิถีสังคม หรืออาจใช้คำใหม่ว่า ระบบการเมือง บรรดาศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม พิธีกรรม ระเบียบกฎหมาย ฯลฯ ล้วนอยู่ในกลุ่มเดียวกัน และเกี่ยวข้องอย่างชัดเจนที่สุดต่อการจัดสรรผลประโยชน์ให้ลงตัว รวมทั้ง"มีเหตุผล" ระหว่างหน่วยต่างๆ ในสังคม แต่ความก้าวหน้าหมายถึง ระดับความรู้ที่สะสมในสังคมชุมชน โดยกลไกการผลิตซ้ำจะมีบทบาทสำคัญ วัตรธรรมของความก้าวหน้าสะท้อนออกมาทางนวัตกรรมและเทคโนโลยีด้านต่างๆ ที่ยกระดับความคิด ยกระดับความเป็นอยู่ ความสะดวกสบายของมนุษย์ในสังคมชุมชน

การแยกกิจกรรมของระบบชุมชนสังคมออกไปเป็นกลุ่มระบบหลัก 3 ระบบ คือ 1.การผลิต 2.การศึกษา 3.การเมือง นี้ เป็นเพียงทำให้เห็นกลไกหลัก 3 อย่าง ที่จะขับเคลื่อนพลวัตของชุมชนสังคมเท่านั้น แท้จริงองค์ประกอบของสังคมทุกหน่วยและระบบย่อยทุกระบบ มีบทบาทที่เป็นทั้งด้านหลักและด้านรอง ในกิจกรรมทั้งสามประการนี้

ยังมีอีกกิจกรรมหนึ่งของระบบชุมชนและสังคมที่ควรกล่าวถึง คือ "การแลกเปลี่ยน" การแลกเปลี่ยนนี้แสดงนัยความหมายของการติดต่อหรือปฏิสัมพันธ์ แต่เป็นลักษณะที่ต่างไปจากการโยงยึด

การแลกเปลี่ยนคือการให้และการรับ อาศัยหน่วย 2 หน่วยขึ้นไป กิจกรรมที่เป็นผลสำเร็จจากการแลกเปลี่ยน คือ การส่งเสริมศักยภาพของแต่ละหน่วยให้เพิ่มขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างผู้ผลิตข้าวกับผู้ผลิตเกลือ ทั้งสองฝ่ายจะได้ประโยชน์ ฝ่ายมีข้าวจะได้เกลือ ฝ่ายมีเกลือจะ

ได้ข้าว ซึ่งทำให้แต่ละฝ่ายมีศักยภาพสูงขึ้นในการที่จะมีชีวิตอยู่รอด เพราะได้ปัจจัยที่สมบูรณ์ขึ้น

แม้ว่า "การแลกเปลี่ยน" จะมีบทบาทหลักเช่นนี้ แต่มันก็มักจะนำไปสู่สิ่งอื่นด้วย เช่น ข้อพิพาทจากการแย่งชิง ความรู้สึกที่ไม่เท่าเทียมกัน และการค้ากำไร เป็นต้น สามตัวอย่างนี้เป็นที่มาของการเสื่อมถอยใน "การโยงยัด" นั่นคือ การแลกเปลี่ยนในบทบาทของ "การยึดเยียดครอบงำหรือขูดรีดแย่งชิง" ตรมข้ามกับบทบาทในลักษณะให้และรับ ซึ่งนำไปสู่ "การโยงยัด" ที่แน่นแฟ้นมั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยภาพที่อาจสะท้อน "การบริจาต" "ความช่วยเหลือ" และ "ความรัก ขอบคุนจากผู้ได้รับ และความปิตของผู้ให้"

บริบทและเงื่อนไขใดจะนำพา "การแลกเปลี่ยน" ไปสู่สิ่งใด เป็นเรื่องที่อาจวิเคราะห์ วิจารณ์ และค้นหากันต่อไป

ในประวัติศาสตร์มีหลักฐานที่เห็นได้ชัดว่า "การแลกเปลี่ยน" ระหว่างระบบชุมชนสังคมนำมาซึ่งความมั่งคั่งของสังคมชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะระบบสังคมชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยน ในระยะแรกการแลกเปลี่ยนช่วยเพิ่มความสมบูรณ์พูนสุขให้แก่ผู้ผลิต แต่ส่วนใหญ่พัฒนาการของการแลกเปลี่ยนทำให้เกิดผู้ค้า การค้า การกักตุน และผลท้ายสุดก็คือ พัฒนาการของทุน และการแสวงหาผลประโยชน์จากส่วนเกินการผลิตโดยตัวตนเอง การแสวงหาประโยชน์นี้อาจก้าวไปไกลจนเกินความต้องการหรือความจำเป็นที่แท้จริงของผู้ค้า หรือเจ้าของทุนด้วยซ้ำไป ดังที่เกิดขึ้นในโลกก้าวหน้าปัจจุบัน

ยังไม่มีคำตอบชัดเจนว่า "โลกก้าวหน้า" และ "พัฒนาการของทุน" จำเป็นต้องเกิดควบคู่ไปด้วยกันเสมอไปหรือไม่ แม้ว่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์สองสิ่งนี้พัฒนาขึ้นมาด้วยกัน ปัญหาของทุนและการขูดรีดนั้นเป็น "อาการเจ็บป่วย" ซึ่งเป็นผลแทรกซ้อนที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของพัฒนาการของโลกที่ก้าวหน้าจริงหรือไม่ คำตอบต่อปัญหานี้อาจค้นหาได้หากเราสามารถเข้าใจ ลึกลงไป ในพลวัตความเปลี่ยนแปลงของสังคมมากกว่าสิ่งผิวเผินที่มักเข้าใจกันในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า "การแลกเปลี่ยน" เป็นกิจกรรมที่จำเป็นสำหรับชุมชน นอกเหนือจากนั้น ที่สำคัญก็คือ "มนุษย์" พึงใจในกิจกรรมแลกเปลี่ยนนี้ แม้มิได้มีความจำเป็นทางกายภาพก็ตาม การแลกเปลี่ยน มีคุณลักษณะที่สำคัญกว่าความหมายทางกายภาพ นั่นคือ การแลกเปลี่ยนช่วยเปิดโลกทัศน์ ช่วยขยายขอบเขตของการรับรู้ ทำให้เกิดความองงามของความคิด ทำให้เกิดปัญญา ชาวภาคเหนือ้นมีคำกล่าวเป็น "คำบะเก๋า" ว่า "ไค่หลวกไค่แหลมหื้อไปภาค" (ถ้าอยากเฉลียวฉลาดให้ไปตลาด)

การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนแผ้วทางไปสู่การจัดระบบการผลิต ทำให้การผลิตเพิ่มขึ้น และมีความชำนาญในการผลิตแล้วเพื่อนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนกัน ผลผลิตต่างๆ ที่หลากหลาย การพูดคุยบอกเล่าระหว่างการผลิตแลกเปลี่ยน เป็นการขยายการรับรู้และความคิดที่จะเลียนแบบ หรือกระทั่งพัฒนาผลผลิตให้ดีขึ้นเพื่อต่อรองในการแลกเปลี่ยน กล่าวได้ว่า การแลกเปลี่ยนกระตุ้นพัฒนาการทางนวัตกรรมและเทคโนโลยีให้เกิดขึ้น และแพร่ขยายไปบนสังคมชุมชน ที่มีส่วนเกินของการผลิตเป็นฐานรองรับในเบื้องต้นแล้ว

แต่โดยทั่วไปแล้ว พัฒนาการของนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่สูงขึ้นเรื่อยๆ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นหรือ
ไม่ทันได้เกิดขึ้นในระบบชุมชนสังคมพื้นฐาน เช่น "หมู่บ้าน" เมื่อระบบชุมชนสังคมบางแห่งพัฒนาขึ้น
มาระดับหนึ่ง มักจะเกิดความคิดในสังคมนั้นที่จะเข้า "จัดการ" ทั้งการผลิตและประกันการผลิต เพื่อให้ได้
ประสิทธิภาพในการผลิตที่มากขึ้น ระบบสังคมชุมชนที่พัฒนาสูงกว่านั้นในที่สุดก็จะเข้าควบคุมหน่วยสังคมอื่น
พญามังรายเป็นตัวอย่างของผู้นำในประวัติศาสตร์ที่สร้างอาณาจักรล้านนา ที่ด้านหนึ่งได้เปิดทางให้ภาษา
และวัฒนธรรมไทเข้ามามีบทบาทในอาณาจักรนี้ อีกด้านหนึ่งพยายามนำระบบสังคมชุมชนศักดินา
ครอบทับลงไปบนชุมชนสังคมท้องถิ่น ทั้งชุมชนสังคมพื้นบ้าน ไต ลัวะ เม็ง ยาง ที่กระจัดกระจายทั่วไป
ในลุ่มน้ำนี้ และรวมไปถึงชุมชนอาณาจักรศักดินาหรือญายอที่อยู่ใกล้เคียง

จากบันทึกในประวัติศาสตร์ เราจึงมักเห็นความมั่งคั่ง ความรุ่งเรือง ความก้าวหน้า และนวัตกรรม
ทั้งหลาย เกิดขึ้นในใจกลางศูนย์กลางแห่งอาณาจักร เพราะระบบศักดินา ซึ่งเป็นวิถีสังคม หรือกลไก
ทางการเมืองใหม่นั้น สามารถจัดการผ่านหน่วยและระบบที่จัดตั้งขึ้นใหม่ สามารถนำผลผลิตส่วนเกินมา
ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดการแบ่งงานสร้างหน่วยการผลิตเฉพาะทางขึ้น รวมทั้งจัดระบบทหาร
เพื่อคุ้มครองและประกันผลประโยชน์จากการผลิตนั้น ไม่ให้ถูกช่วงชิงไปโดยการรุกรานจากอาณาจักรอื่น

ระบบศักดินาของอาณาจักร มีการโยกยิดที่ต่างไปจากระบบสังคมชุมชนพื้นฐาน พลวัตของการ
โยกยิดนั้นอ่อนไหว วิถีสังคมเท่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ เท่าที่ทราบและบันทึกไว้ แสดงให้เห็นว่า อาณาจักร
เกิดขึ้นและล่มสลายลงอยู่เสมอ ด้วยเหตุของการขัดแย้งในการปกครองของอาณาจักรนั้นๆ

เมื่ออาณาจักรต่างๆ สูญสลายไป ถ้าไม่นำพาาระบบชุมชนและสังคมพื้นฐานพังลงด้วย ตัวระบบ
ชุมชนสังคมพื้นฐานนี้แหละที่ดำรงอยู่ต่อมา ดังตัวอย่างในรายงานฉบับนี้ ระบบชุมชนสังคมพื้นฐานยังดำรงอยู่
ดังตัวอย่าง บ้าน โหล่ง เมือง หัววัด เหมืองฝาย เป็นต้น

แม้เราจะกล่าวว่า ระบบชุมชนสังคมพื้นฐานของเชียงใหม่-ลำพูน ยังดำรงอยู่ แต่ภาพเขต
เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ในปัจจุบันก็ซับซ้อนมากขึ้น แม้ว่าพื้นที่โดยทั่วไปถูกครอบครอง
โดยระบบชุมชนสังคม ซึ่งนับได้ว่า ยังละม้ายคล้ายคลึงกับระบบเดิมที่เป็นมาในอดีต หลายสิ่ง
เปลี่ยนแปลงไปแล้ว และอีกหลายสิ่งแสดงภาพที่กำลังเปลี่ยนแปลง องค์ประกอบหลายหน่วยมีบทบาท
และเป็นด้านหลักของการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น วิถีสังคมเมือง การค้าขายในระบบทุน การใช้พื้นที่อยู่
อาศัยที่ก่อปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่การผลิต ฯลฯ เหล่านี้ นำเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ไปสู่การ
โยกยิดที่ต่างไปจากเดิม ในอดีต เขตชุมชนพื้นฐานเช่น "หมู่บ้าน" อาจจะสามารถแยกจากความ
เกี่ยวข้องกับระบบชุมชนของเมืองได้ แต่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี โดยเฉพาะถนนและการสื่อสาร
ทางอากาศ ทำให้เกิดผลกระทบต่อนิเวศพื้นฐานของระบบชุมชนมากขึ้นทุกที มีหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลง
โฉมหน้า "ภายนอก" ไปแล้วจำนวนหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะยังคงมีความทรงจำและผลิตซ้ำการโยกยิดแบบเดิมอยู่

พื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานและสำคัญที่สุดกำลังเป็นปัญหาพอๆ กับผู้คนซึ่งครอบครองพื้นที่ สังคมชุมชนซึ่งแต่เดิมอธิบายได้ด้วยนิยามของขอบเขตพื้นที่และชนิดของผู้คนที่ครอบครองพื้นที่นั้น ในบางกรณีไม่อาจทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป ผู้คนและสิ่งที่เรียกว่า อัตลักษณ์ กลายเป็นนิยามของหน่วยที่มีบทบาทในพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมมากขึ้น พร้อมๆ กับคำว่า "พื้นที่ทางสังคม" ก็ถูกนำมาใช้เป็นที่ครอบครองแทนพื้นที่ทางกายภาพ

ในกลางใจเมืองนั้น ผู้คนบนดอยหลายชาติพันธุ์ บัดนี้มาอยู่อาศัยร่วมกับผู้คนในเชียงใหม่ ตลาดในทาร์ซาร์เป็นพื้นที่ค้าขายของคนบนดอยต่างๆ กับคนเมืองเดิม คนในเมืองออกไปอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่ไกลจากถิ่นกำเนิดของตัวเองมากขึ้น ภาพชุมชนและสังคมที่มีการโยกย้ายแบบเดิมถูกทำให้เลื่อนไป แต่มีการโยกย้ายเบื้องหลังแห่งการเป็นชุมชนและสังคมนั้นสูญหายไปด้วยหรือไม่ ถ้ายังคงมีอยู่ มิติเหล่านั้นจะมีพลังขับเคลื่อนอย่างไรต่อระบบสังคมทั้งหมดนี้ หรือว่า อัตลักษณ์ ซึ่งนิยามตัวตนของตนเองเพื่อต่อรองและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ครอบงำทั้งหลาย จะแผ่วทางไปสู่สังคมแบบใด วาทกรรมทั้งเก่าและใหม่ทั้งหลายให้ความเข้าใจ หรือคำตอบอะไรจริงๆ ต่อสังคม

เรารู้ว่า สังคมชุมชนพื้นฐาน เช่น "หมู่บ้าน" ในเขตการผลิตทางกลกรรมทั้งหลายยังคงสภาพเดิมมากกว่าในเมือง มิติการโยกย้ายต่างๆ ยังคงปรากฏอย่างชัดเจน ในบางกรณีอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ต่างออกไปจากจินตทัศน์ (concept) พื้นฐาน เช่น การที่มีผู้คนต่างชาติพันธุ์ใช้พื้นที่การผลิตเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นก็ยังอยู่ในบริบทที่หน่วยต่างๆ ประกอบกันขึ้นเป็นสัมพันธ์ภาพที่ยอมรับกันได้ หรือมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นบวก (+) ต่อการโยกย้าย เบื้องหลังภาพที่ปรากฏเช่นนี้คือ พลวัตของหน่วยและระบบที่ประกอบขึ้นมาเป็นระบบใหญ่ ไม่ใช่การทำซ้ำของกลไกเดิมล้วนๆ แต่ได้มีการคิดค้น พลิกแพลงกลไกแห่งการโยกย้ายเพื่อจะจัดสรรผลประโยชน์จนระบบสามารถพัฒนาจนมี "วิถีสังคม" ที่เฉพาะตัว มีกฎระเบียบ ความเชื่อ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ที่รองรับการมีดุลยภาพใหม่อยู่ทุกขณะ แต่ขณะเดียวกันสังคมชุมชนพื้นฐานชนิดนี้ มี "ระบบการผลิต" ที่ยังไม่สามารถต่อรองกับ "ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม" ที่ใช้ทุนจำนวนมากได้ พลังของระบบการผลิตของชุมชนแบบนี้ยังเป็นรองพลังการผลิตของระบบทุนอยู่มาก

ควบคู่ไปกับภาพเดิมๆ เหล่านี้ ยังมี "ภาพใหม่" เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งเป็นการนำเอา "วิถีสังคม" ในเมืองเข้ามาผนวกด้วย การใช้เทคโนโลยีต่างๆ เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด แม้เทคโนโลยีที่พบเห็นบ่อยจะเป็นเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับเครื่องมือในการเพิ่มผลผลิตเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ น้ำมัน รถไถ เครื่องสูบน้ำ รวมไปถึง มือถือ รถปิคอัพ ฯลฯ แต่สิ่งเหล่านี้ก็มี "ราคา" ที่ต้องแลกเอามา และแม้ว่าส่วนเกินการผลิตมีไม่มากนักหรืออาจไม่พอ แต่ความสามารถในการเข้าถึง "ทุน" ที่มาถึงประตูบ้าน ก็ทำให้มีการขวนขวายหาเทคโนโลยีเหล่านี้มาใช้ รวมทั้งการใช้เพื่อความสะดวกสบายและความบันเทิงด้วย

ความรับผิดชอบและการเรียนรู้เกี่ยวกับ "ทุน" นี้ เป็นเรื่องของปัจเจกแน่นอน เพราะวิถีสังคมแบบเก่าไม่ได้มีคำตอบสำหรับเรื่องใหม่ๆ เหล่านี้ไว้ อาจกล่าวได้ว่า ความรู้หรือเทคโนโลยีในการใช้ "ทุน" ในสังคมชุมชนนี้ยังมีไม่มากนัก ความไม่เข้าใจ หรือใช้ไม่เป็น เป็นเงื่อนไขที่ "ทุน" จะเข้ามาทำลายวิถี

สังคมแบบเก่าได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดเห็นจะเป็น การสูญเสียการครอบครองที่ดินพื้นที่การผลิต การเกษตรไปเรื่อยๆ โดยเฉพาะในเขตชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง

สังคมชุมชนหมู่บ้านยังคงมีศักยภาพอยู่โดยรวม แต่กำลังอยู่ในพลวัตซึ่งผลักดันให้ภาพทั้งหมดเปลี่ยนไป ความเปลี่ยนแปลงนี้รุนแรงกว่าที่เกิดจากการอบของระบบสังคมศักดินา เพราะลงไปถึงพื้นฐานวิถีคิด การดำเนินชีวิต ที่วิถีสังคมแบบเก่าไม่เคยเจอและไม่มีคำตอบไว้ ระบบการค้าและทุนรวมทั้งการเมืองที่ พิกุลซึ่งสืบคลานมาสู่สังคมชุมชนนี้ แผลขยายมาตามพื้นที่ที่ติดต่อกันทางภูมิศาสตร์ในตอนแรก ซึ่งต่อมา ก็ได้แพร่ผ่านช่องทางเทคโนโลยีใหม่ๆ ด้วย เมื่อเทคโนโลยีเหล่านั้น ทำให้ข้อจำกัดของการต้องมีพื้นที่ ติดต่อกันเริ่มหมดความหมายไป

ตัวแปรหลายตัวมีบทบาทในพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนไปสู่ภาพใหม่นี้ ตัวแปรที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพื้นที่กายภาพทางภูมิศาสตร์ ระยะทางใกล้หรือไกลเป็นตัวแปรที่จะบอกได้เบื้องต้นว่า การเปลี่ยนแปลงโดยภาพรวมทั้งหมดนั้นจะเกิดขึ้นเร็วหรือช้า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างมี ปฏิสัมพันธ์กับระบบใหม่หรือสิ่งแวดล้อมใหม่ที่สืบคลานเข้ามาสู่ระบบสังคมชุมชนเดิม สิ่งที่เปลี่ยนแปลง ก่อนอื่น ก็คือ การเปลี่ยนแปลงของหน่วยและระบบย่อยของสังคมชุมชนเดิม ระยะห่างเป็นตัวกำหนดว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นจะเกิดขึ้นได้ง่ายหรือยาก เร็วหรือช้า กล่าวคือ ถ้าหน่วยผู้คนอยู่ใกล้กัน แรงโยงยึด จะมากกว่าอยู่ห่างกัน แรงโยงยึดนั้น มีลักษณะสวนทางหรือต้านทานการเปลี่ยนแปลง ในทำนองเดียวกัน ถ้าหน่วยอยู่ใกล้สิ่งแวดล้อมใหม่ สิ่งแวดล้อมใหม่จะมีอิทธิพลโน้มน้าวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า ตัวแปรที่สอง คือ ศักยภาพหรือคุณสมบัติของหน่วยเอง คุณสมบัติของหน่วยจะชี้ว่า หน่วยจะ เปลี่ยนแปลงอย่างไร ขณะเมื่อมีปฏิกริยากับสิ่งแวดล้อม เช่น ผู้คนในระบบการผลิตที่ล้าหลังย่อมมี เหตุผลที่รับเอาวิธีการผลิตสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพโดยไม่ค่อยลังเล ภาพรวมทั้งหมดของระบบสังคมจึง เป็นผลลัพธ์จากปฏิกริยาของหน่วยกับสภาพแวดล้อมใหม่ ในบริบทเงื่อนไขของการโยงยึด โดยมีระยะ ห่างระหว่างหน่วยกับสภาพแวดล้อมใหม่ และระยะห่างระหว่างหน่วยด้วยกันเป็นตัวแปร ปฏิกริยานี้มี หน่วยซึ่งก็คือศักยภาพหรือคุณสมบัติของหน่วยเป็นใจกลาง หรือเป็นตัวกำหนดชะตาในบริบททั้งปวง

ความเข้าใจเรื่องปฏิกริยาของการเปลี่ยนแปลง ลึกลงไปถึงพัฒนาการของหน่วย ซึ่งเป็นองค์ ประกอบย่อยสุดของระบบนี้ จะช่วยตอบคำถามเรื่องความซ้ำเร็วของการเปลี่ยนแปลง และย้ำทัศนะที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากระบบสังคมทุนใหม่ รุนแรงกว่าที่เกิดจากกรอบของระบบสังคมศักดินา ความรุนแรงหมายถึงว่า มีการเปลี่ยนแปลงในคุณสมบัติหรือศักยภาพของหน่วยอย่างมาก แบบก้าวกระโดด สมมติว่าถ้าเราทิ้งระบบสังคมชุมชนไว้อย่างโดดเดี่ยว แนวโน้มที่จะเป็นไปก็คือ สังคมนั้นจะค่อยๆ เปลี่ยน วิวัฒนาการก็คือภาพต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทีละน้อย ใจกลางของการเปลี่ยนแปลงนั้นคือ หน่วย ปัจเจกที่เป็นองค์ประกอบหลักของระบบ การเปลี่ยนแปลงทีละน้อยนั้นมี "เหตุผล" ที่หน่วยจะตอบตัว เองได้ว่าอะไรและทำไม แต่การเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดดนั้น หลุดลอยจากพื้นฐานของตนเองและ ยากที่จะจับต้นชนปลาย

กลไกของระบบทั้งหลายที่โยงยึดสังคมชุมชนไว้ ไม่ว่าจะเป็น การผลิต วิธีสังคม หรือการผลิตซ้ำ ล้วนออกมาจากศักยภาพของหน่วยผู้คนในสังคมชุมชนบนพื้นฐานเท่าที่มันเป็นอยู่ ศักยภาพดังกล่าว สะท้อนออกมาให้เห็นด้วยภาพ อย่างเช่น ความเข้าใจและอธิบายธรรมชาติ การใช้ "หน่วยวัด" ต่างๆ ในการอ้างอิง คำนวณ และแลกเปลี่ยน "เหตุผล" ที่อธิบายตัวเขาเอง และผู้คนในสังคมของเขา ฯลฯ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับสภาพแวดล้อมใหม่ ชาวนาเข้าใจ "ดอกเบี๋ย" ว่าสัมพันธ์กับการผลิตอย่างไรหรือเปล่า ชาวนาจะเข้าใจ "การค้าขาย" และการสะสมทุนผ่านกำไรจากการค้าหรือไม่ หรือว่าแค่ใช้การค้าขาย เป็นหนทางการเปลี่ยนผลผลิตเป็นเงินตราเฉยๆ

นอกจาก "รุนแรง" จะมีนัยดังกล่าวแล้ว ยังสะท้อนจินตนาการที่คาดการณ์สภาพที่เกิดขึ้นจากปัญหาระบบทุนและเทคโนโลยีดังกล่าวด้วย การล่มของระบบทุนมีหนึ่งตัวอย่างที่ฉายให้ชมกันแล้วในประเทศไทยนี้ อุบัติเหตุของระบบทุนในครั้งนั้นก่อปัญหาให้กับศูนย์กลางของประเทศนี้เป็นส่วนใหญ่ แต่เกิดปัญหาน้อยมากกับสังคมชุมชนหมู่บ้าน เพราะวิถีสังคมของชุมชนเองยังไม่ได้อิงกับวิถีในระบบทุนเท่าไรนักในขณะนั้น แต่หากความเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชน ดำเนินเข้าใกล้ภาพที่เป็นอยู่ในศูนย์กลางของระบบทุน ซึ่งเป็นที่มาของความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนั้น ปัญหาที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคตเช่นกัน

สิ่งที่น่าเป็นห่วงไม่ใช่ภาพสังคมชุมชนจะล่มสลายไป หากโลกก้าวหน้าและทุนนิยมจบลงไปด้วยอาการป่วยไข้ของมันเองในวันหนึ่ง สังคมชุมชนด้วยโครงสร้างแบบเดิมนั้นก็จะก่อตัวขึ้นใหม่ หากว่าหน่วยแห่งชุมชนคือผู้คนทั้งหลายไม่สูญเสีย หรือไร้ศักยภาพไปเสียก่อน แต่ปัญหาในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่าง การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นนี้ต่างหาก มีภาพที่น่าเป็นห่วงกว่า

สยามผ่านช่วงเวลายากลำบากในอดีตอย่างที่สุดช่วงหนึ่ง ภายใต้อิทธิพลอำนาจของยุคล่าอาณานิคม การที่อาณาจักรไม่ถูกยึดและกลืนเป็นส่วนหนึ่งของเมืองขึ้นชาติมหาอำนาจนั้น ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แผนที่ที่ไม่เคยทำต้องจัดทำขึ้น ระบบปกครองต้องปรับเปลี่ยน ต้องเปิดประตูยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ยอมรับความรู้และเทคโนโลยีที่ฝรั่งมาสอน ด้วยทัศนะที่ว่า เรียนรู้และเลียนแบบ "วิธี" ของเขา จึงจะทำให้ตัวเราอยู่รอด

แต่มหา "อำนาจ" ไม่ได้หยุดความคิดที่จะใช้ "อำนาจ" เมื่อเข้าครอบครองโดยตรงไม่ได้ ก็ใช้วิธีเข้าครอบงำ เป็นที่น่าสังเกตว่า ความคิด ความเชื่อ และความจริง หรือวาทกรรมต่างๆ ถูกสร้างขึ้นในหมู่ มหาอำนาจแต่ละยุคสมัย สอดคล้องกับ "สิทธิอันชอบธรรม" ของหมู่มหาอำนาจเหล่านั้น ที่จะ "ขึ้นนำ" "ช่วยเหลือ" หรือที่แท้จริงก็คือ "ครอบงำ" สังคมอื่นๆ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายของ "อำนาจ" ซึ่งก็คือพื้นที่ที่สามารถให้ผลประโยชน์กับมหาอำนาจนั้นได้

วาทกรรมเรื่องเหตุผล ระเบียบ แบบแผน สังคมทันสมัย โครงสร้าง-หน้าที่ พลังหรืออำนาจ นำ "วิธีสังคม" ของสยามเข้ามาสู่ "ประชาธิปไตย" ซึ่งเป็นเพียงข้ออ้าง การนำของประเทศที่อ่อนแอหลงภายใต้ระบบ "ประชาธิปไตย" ภายใต้ความคิดหลากหลายและขัดแย้งนั้น และไม่สันทัด "ความรู้" อย่างแท้จริงนั้น ทำให้มหาอำนาจเข้าครอบงำได้ง่ายขึ้น ความคิดเรื่องศูนย์กลางและการพัฒนา ทำให้มหาอำนาจมี

เหตุผลอันชอบธรรม ที่รัฐเล็กๆ ให้เดินตามไปสู่ความทันสมัย และนโยบายอื่นๆ ที่เป็นผลประโยชน์ของมหาอำนาจเอง

ระหว่างทางที่รัฐเล็กๆ กำลังเดินทางสู่ความทันสมัย การครอบงำโดยวิธีเดิมของมหาอำนาจเริ่มมีประสิทธิผลลดลง ผู้คนเจ้าของรัฐเล็กๆ ดูเหมือนเริ่มมีความรู้มากขึ้น ในระหว่างนี้เอง ที่ความคิดเรื่อง "วาทกรรม" และ "การต่อรองเชิงอำนาจ" เริ่มแพร่หลาย ผลของวาทกรรมทำให้เกิดการถกเถียง สงสัย ต่อความรู้ที่ตนเองมี ส่วนการต่อรองเชิงอำนาจ ทำให้อำนาจกระจายออกและการต่อรองของรัฐก็ลดลงอีกครั้ง ผลที่เกิดขึ้นกลับไม่ใช่ความสามารถของรัฐเล็กๆ ที่จะสามารถต่อรองเชิงอิทธิพลกับมหาอำนาจเหล่านั้นได้ แต่กลับเป็นปัญหาและการถกเถียงเรื่อง "อัตลักษณ์" ของหน่วยต่างๆ ที่ประกอบเป็นระบบแห่งรัฐนั่นเอง ส่วนในเรื่องความรู้ หรือการศึกษาที่จะทำความเข้าใจตัวตนและทิศทางของประเทศจริงๆ นั้น จนบัดนี้ยังไม่พัฒนาหรือก้าวไปสักเท่าใดนัก กลไกที่สำคัญคือ ระบบการศึกษา ยังไม่สามารถยกระดับสติปัญญาความรู้ของผู้คนพลเมืองในรัฐนั้นได้ ระบบการศึกษาอย่างที่เป็นมาตรฐานในประเทศมหาอำนาจไม่อาจสถาปนาขึ้นได้ในสังคมไทย คุณภาพของหน่วยหรือผู้คนพลเมือง ยังคงไม่ได้ถูกยกระดับขึ้นอย่างแท้จริง อาจเป็นเพราะว่า บางทีถ้าผู้คนมีความรู้ขึ้นมากจริงๆ แล้ว การครอบงำจะทำได้ลำบาก

โลกต้องกลับมาคิดใหม่ว่า การต่อรองเชิงอำนาจนั้น ถึงที่สุดแล้วไม่ได้หยุดเพียง "วาทกรรม" หรือ การสถาปนาความคิดความเชื่อให้เป็นที่ยอมรับเท่านั้น เพราะการลงมือปฏิบัติการทางทหาร ซึ่งมหาอำนาจใช้อิทธิพลอำนาจยึดรัฐเอกราชไว้ในอำนาจ ยังคงเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีที่แยบยลยิ่งกว่าเดิม ความรู้จริงโดยวิธีที่จะทำให้รู้ได้จริงและลงมือหาความรู้จริง เป็นหนทางที่แน่นอนสำหรับประชาชาติ ที่จะยกระดับความสามารถในการต่อรองในประชาคมโลก

ไม่ว่าคำถามที่ว่า "สังคมควรจะเป็นอย่างไร" จะเป็นคำถามจริงๆ หรือไม่ แต่ภาพที่เป็นแนวโน้มที่สังคมจะเป็นไป คงมีในใจผู้คนอยู่บ้าง "วิถีสังคม" ที่แต่ละคนจะให้ไปนั้น ผู้คนเป็นผู้กำหนดชะตาเอง

ประเทศไทยซึ่งเป็นรัฐปรากฏบนแผนที่โลกใบนี้ คือ องค์กรใหญ่ที่ประกอบด้วยหน่วยและระบบย่อยๆ มากมาย การคงความเป็นรัฐอยู่ได้ต้องการการโยงยึดที่มีคุณภาพ กลไกที่สำคัญคือ การผลิต วิถีสังคม และการผลิตซ้ำ (การศึกษาและเทคโนโลยี) ต้องไม่ละเลยการโยงยึดนี้ และสร้างความก้าวหน้าของเขตภาพใน เพื่อเพิ่มศักยภาพพลังการต่อรองระหว่างรัฐ ผู้ที่มีบทบาทหรือระบบที่มีบทบาทในการนำใน "วิถีสังคม" และนำระบบสังคมนี้เข้าสู่การแลกเปลี่ยนระหว่างประชาคมโลก จะต้อง "มีความรู้" "เข้าใจ" "ทำเป็น" และ "ตั้งใจทำ" แต่เมื่อกล่าวไปถึงที่สุดของความเป็นระบบสังคม พื้นที่ทางกายภาพและผู้คนที่ครอบครองพื้นที่ นั้นแหละเป็นสิ่งที่กำหนดชะตา และความเป็นไป

เชิงอรรถ บทที่ 1

1. จิตร ภูมิศักดิ์. *โครงการแข่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา*. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2524.
2. กรมศิลปากร. *ตำนานมูลศาสนา*, กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, 2519.
3. สงวน โชติสุขรัตน์. *ประชุมตำนานลานนาไทย (ตำนานสิงหนวัติโยนกชัยบุรีศรีเชียงใหม่)*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515.
4. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ. *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543.
5. สัมภาษณ์แม่คำปัน เสาร์โต บ้านแม่เทย อ.ลี้ จ.ลำพูน
6. คำอภิปรายของ ศักดิ์ รัตนชัย ในการประชุมสัมมนา เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน ณ โรงแรมดิเอ็มเพรส เชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 21-23 มีนาคม พ.ศ. 2550
7. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, อ้างแล้ว.
8. สรัสวดี อ๋องสกุล. *ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). 2543.
9. สุพจน์ พรหมมาโนช. *โบราณคดีลุ่มน้ำปิงตอนบน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.
10. คูงานของชลธิรา สัตยาวัฒนา สรัสวดี อ๋องสกุล และรัตนพร เศรษฐกุล
11. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, อ้างแล้ว.
12. กรมศิลปากร, อ้างแล้ว.
13. รัตนา พรหมวิชัย. *เมืองสร้อยศรีสุข ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 5292.
14. รัตนา พรหมวิชัย, อ้างแล้ว
15. สรัสวดี อ๋องสกุล (ปริวรรต). *"รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่"* (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน)
16. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
17. กรมศิลปากร, อ้างแล้ว.
18. สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว.
19. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, อ้างแล้ว.
20. สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว.
21. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และณฤมล เรืองรังษี. *เรื่องเมืองเชียงตุง*. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2537.
22. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, อ้างแล้ว.
23. สัมภาษณ์แม่อยู่สม กันทะโรจน์ อายุ 70 ปี ชาวบ้านแปะ ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
24. สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว. (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน)
25. สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว.
26. โปรดดู สรัสวดี อ๋องสกุล ชลธิรา สัตยาวัฒนา. *ลัทธิเมืองน่าน*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2530. และรัตนพร เศรษฐกุล. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25*, 2549 (ร่าง) รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน.
27. ยุทธ เดชคารณ. *ล่องแก่งแม่ปิง*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510.
28. รัตนพร เศรษฐกุล. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25*, 2549 (ร่าง), อ้างแล้ว.
29. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ, อ้างแล้ว.
30. สรัสวดี อ๋องสกุล (ปริวรรต), อ้างแล้ว.

31. กรมศิลปากร, อ้างแล้ว.
32. พระครูลักขุณาจารย์ (ปริวรรต). ตำนานเมืองโยนกไชยบุรีศรีช้างแสน ผูกที่ 1-2-3, 2516.
33. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ, อ้างแล้ว.
34. สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต). ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.
35. สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว.
36. สรัสวดี อ๋องสกุล. หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพหุหนังสือ. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.
37. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
38. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
39. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
40. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
41. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
42. สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว.
43. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ, อ้างแล้ว.

เชิงอรรถ บทที่ 2

1. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.
2. บดินทร์ กิณวณศ์. เจ้าหลวงกาวิละ วีรบุรุษแห่งล้านนา. เชียงใหม่ : มิ่งขวัญ, 2546.
3. ภัททิยา ยิมเรวัต. สืบสองจุไท. กรุงเทพฯ : วิถีธรรม, 2544.
4. การสำรวจภาคสนาม พ.ศ. 2548-2549.
5. รัตนา พรหมวิชัย. เมืองสร้อยศรีสุข ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 5292.

เชิงอรรถบทที่ 3

1. ทิว วิชัยชิตะ, ล้านนาคดีสัญญาเสวนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่ ใน รวมบทความ ล้านนาคดีสัญญาเสวนา : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่, 2533.
2. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ดรรชนีเมือง : จากตำนานและศิลาจารึก. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2540.
3. ตำนานพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด
4. กรมศิลปากร. สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.
5. เหมียง คือต้นชาชนิดหนึ่งที่ขึ้นตามที่สูงในเขตร้อน ส่วนเหมียงที่ใช้บริโภคกันคือส่วนของใบอ่อน ซึ่งเก็บมาหนึ่งแล้วหมักให้ได้ก่อนนำไปทำเป็นของเคี้ยวหลังอาหาร (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ)
6. เขื่อนยันฮี เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระปรมาภิไธยให้เป็นชื่อเขื่อน ว่า "เขื่อนภูมิพล" เป็นเขื่อนอเนกประสงค์แห่งแรกของประเทศไทย และเป็นเขื่อนคอนกรีตโค้งเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย สร้างปิดกั้นลำน้ำปิงที่บริเวณเขาแก้ว อำเภอสางเภา จังหวัดตากมีรัศมีโค้ง 250 เมตร สูง 154 เมตร ยาว 486 เมตร ความกว้างของสันเขื่อน 6 เมตร อ่างเก็บน้ำมีความจุสูงสุด 13,462 ล้านลูกบาศก์เมตร (www.scithai.com)
7. กรมศิลปากร, อ้างแล้ว.

8. ตำนานพระเจ้าไผ่เมืองฮอด วัดพระเจ้าไผ่ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่
9. ทิว วิชัยชิตะ, อ้างแล้ว.
10. อินตา คำปาดำ และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต) *จารึกใบลานบ้านตาล เอกสารอัดสำเนา*
11. อินตา คำปาดำ และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก, อ้างแล้ว.
12. อินตา คำปาดำ และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก, อ้างแล้ว.
13. ก๋วย หมายถึงตะกร้า คือภาชนะสานขนาดเล็กค่อนข้างใหญ่และสานแบบต่างๆ มีหลายชนิดตามการใช้งาน เช่น ก๋วยกล้า ก๋วยตาแหลว ก๋วยถ่าน เป็นต้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ)
14. สะมาง คือตำแหน่งของหัวหน้าผู้นำหมู่บ้านหรือตำแหน่งขุนในสมัยก่อน ทำหน้าที่ดูแลหมู่บ้านและเก็บส่วยส่งให้กับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ)
15. ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : เป็นตำนานทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ และได้ทรงมีพุทธธรรมนาถถึงความรุ่งเรืองของดินแดนแห่งนั้นในอนาคต
16. อินตา คำปาดำ และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต), อ้างแล้ว.
17. "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเผ่าหนาน" เป็นชื่อของผีเมืองผู้ดูแลหมู่บ้านที่ชาวบ้านหลวงคอยเต่าให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างดี
18. ตำนานพระบรมธาตุเจ้าดอยเก็ง ฉบับวัดดอยเก็ง
19. ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม ฉบับวัดหลายแก้ว ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.เชียงใหม่.
20. ขวดยอง : คือกลุ่มคนตระกูลภาษาไทที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองยอง และกระจายอยู่ทั่วไปในแถบเมืองต่างๆ ในรัฐฉาน ด้านตะวันออกของพม่า เขตสิบสองปันนาในมณฑลยูนนานของจีน ในช่วง พ.ศ. 2348 ชาวบ้านจากเมืองยองได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในเมืองลำพูนหลายหมู่บ้าน
21. "หัววัด"ในที่นี้หมายถึงวัดที่มีความสัมพันธ์รู้จักกันทั้งผ่านทางการแต่งงานระหว่างชาวบ้านของทั้งสองศรีท้าววัดหรือรู้จักผ่านทางเจ้าอาวาส วัดที่เป็นหัววัดกันจะไปมาหาสู่กันในช่วงที่จัดงานเทศกาลต่างๆ โดยเฉพาะงานปอยหลวงหัววัดทุกวัดที่ "เติงกัน" จะได้ได้รับอนุโมทนาบัตรเชิญให้มาร่วมงานบุญที่ชาวล้านนาถือว่าเป็นงานบุญใหญ่บุญหลวง
22. สัมภาษณ์ยายแสง บ้านหลวง ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่
23. พระครูสถิตธรรมคณี. *ประวัติตำนานพื้นเมืองเมืองดั้น ฉบับวัดจอมแจ้ง*. เชียงใหม่ : ธารทองการพิมพ์, 2525.
24. กข. ย่อมาจาก กรมการข้าว (กระทรวงเกษตร) และเป็นชื่อพันธุ์ข้าวต่างๆ ที่ได้รับการปรับปรุงพันธุ์ขึ้นมาจากกระทรวงเกษตร เช่น ข้าวพันธุ์ กข.10, ข้าวพันธุ์ กข.6 เป็นต้น
25. จากการสำรวจจุดวัดในพื้นที่ ตำบลม่อนจอง. องค์การบริหารส่วนตำบลม่อนจอง. 2548.
26. ป. ปริยะ. ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง. วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่, 2489.
27. เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ปัจจุบันอยู่ในประเทศอินเดีย ตอนเหนือ
28. เห็นจะเป็น 270 โยชน์ ซึ่งเท่ากับ 4,320 กิโลเมตร ซึ่งตรงกับศัพท์บาลีบางแห่งว่า ลตฺตวิสตีทสโยชณิกะ แปลว่า 270 โยชน์
29. ปัจจุบันนี้แม่น้ำปิงได้เปลี่ยนทางเดินใหม่ ห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร
30. ป. ปริยะ, อ้างแล้ว.
31. สมปอง เพ็งจันทร์. *เครื่องจักสานภาคเหนือ*. เชียงใหม่ : ชิลด์เวอร์มบุ๊ก, 2546.
32. สมปอง เพ็งจันทร์, อ้างแล้ว.
33. สัมภาษณ์พ่อน้อยแก้ว กันธิยะ บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่.
34. เกิดภาษาเหนือแปลว่า ห้ามไว้, ไม่ให้ไป
35. สัมภาษณ์พ่อนินตา กันยานันท์ บ้านเมืองกลาง ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
36. ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. *ตราหลวง หลาเงิน ของพระนางวิสุทธิเทวี ใน รามบทความ ล้านนาดีสมัยจ.ร : ตามรอยโคลงมังคาราบทเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาดีเชียงใหม่, 2533.

37. ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ (อ้างแล้ว)
38. ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ (อ้างแล้ว)
39. ไข่มุก อุทยานลี้. หลาบเงิน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 14, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 7474
40. ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ (อ้างแล้ว)
41. ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ (อ้างแล้ว)
42. พระธาตุเสด็จออกจากที่ประทับไปยังสถานที่ต่างๆ ที่มีพระธาตุของพระพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่
43. ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ตำบลยางคราม กิ่งอำเภอค้อยหล่อ
44. ปัจจุบันคือ อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน
45. บุปผา คุณยศยิ่ง. อำเภอสี ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 11, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
46. ปัจจุบันอยู่ในเขต กิ่งอำเภอค้อยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่
47. ปัจจุบันอยู่ในเขตแดนบ้าน โป่งแม่ลอบ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน
48. เป็นคอกที่แบ่งเขตแดนระหว่าง ตำบลโป่งแม่ลอบ อำเภอแม่ทา กับตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง
49. ปัจจุบันเป็นเขตบ้านแสม ตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง
50. ปัจจุบันเป็น กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน
51. ปัจจุบันเป็นเขตบ้านแม่ปันแดง ตำบลทุ่งหัวช้าง กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง
52. ปัจจุบันวัดแอ่วเป็นวัดประจำ ตำบลบ้านปวง กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง
53. คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองสี. เมืองสี, โครงการสืบสานตำนานเมืองสี, 2540.
54. คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองสี, อ้างแล้ว.
55. คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองสี, อ้างแล้ว.
56. เจ้าปู่ขาว-เจ้าปู่เหลือง จะเป็นผีที่ทำหน้าที่ดูแลในแต่ละเขตพื้นที่ โดยมีการแบ่งเขตโดยใช้น้ำแม่สี ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำสีจะเป็นเขตของเจ้าปู่เหลือง ส่วนทางด้านตะวันออกจะเป็นเขตของเจ้าปู่ขาว
57. พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์. ธรรมปิณฑะ เล่ม 3. กรุงเทพฯ : มิตราบาย, 2540.
58. ปัจจุบันเป็นบ้านแม่หว่าง ตำบลนาทราย อำเภอสี จังหวัดลำพูน
59. ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดพระบาทผาฝั่ง ตำบลแม่ลาน อำเภอสี จังหวัดลำพูน
60. ปัจจุบันเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในเขตวัดพระบาทห้วยต้ม
61. แม่ปัน เสาร์คำ อายุ 81 ปี (ลูกสะใภ้พ่อสาม) บ้านแม่ทย อ.สี จ.ลำพูน
62. พรพิไล เลิศวิชา. "โหล่ง" และ "เมือง" เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม. (ร่าง) เอกสารประกอบการสัมมนาเสนอผลงานประจำปี โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน วันที่ 29 กันยายน-1 ตุลาคม 2547 ณ โรงแรมอิมพีเรียลเชียงใหม่ รีสอร์ท จ.เชียงใหม่
63. Henri Maspero" Taoism and Chinese Religion. Amherst : University of Massachusette Press, 1981.
64. ภัททะยา ยิมเรวัต. สืบสองจุไท. กรุงเทพฯ : วิถีวรรณคดี, 2544.
65. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ. ด่านพรมแดนเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543.
66. อินตา คำปาดำ และ ศุภชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต). จารึกใบลานบ้านตาล เอกสารอัดสำเนา
67. สัมภาษณ์พระสงฆ์ และผู้นำชุมชนเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม)
68. สัมภาษณ์พระสงฆ์ และผู้นำชุมชนเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม)
69. ภัททะยา ยิมเรวัต, อ้างแล้ว.
70. ภัททะยา ยิมเรวัต, อ้างแล้ว.

71. บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ลื้อ คนไทยในประเทศจีน. พระนคร : คลังวิทยา, 2497.
72. สัมภาษณ์พระสงฆ์ และผู้นำชุมชนเมืองเชียงตุง (ขอสงวนนาม)
73. ภัททะยา ยิมเรวัต, อ้างแล้ว.
74. ภัททะยา ยิมเรวัต, อ้างแล้ว.
75. ภัททะยา ยิมเรวัต, อ้างแล้ว.
76. สัมภาษณ์พ่อแก้วมา ตีบเต็น อายุ 72 ปี แม่แสง คำมา อายุ 70 ปี หมู่ 3 ต.บ้านตาล อ.ฮอด จ.เชียงใหม่.
77. สัมภาษณ์แม่อุ้ยสม กันทะโรจน์, อายุ 77 ปี หมู่ 18 ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่
78. สัมภาษณ์แม่อุ้ยสม กันทะโรจน์, อ้างแล้ว.
79. สัมภาษณ์นายเสาร์ ต๊ะแก้ว แม่อุ้ยชีว ขวัญปิ่น ชาวบ้านดอยเต่า อ.ดอยเต่า จ.เชียงใหม่

เชิงอรรถ บทที่ 4

1. พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.
2. สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต). ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.
3. พรพิไล เลิศวิชา. อ้างแล้ว
4. รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25. 2549.
5. ปราเมศ รักษาพงศ์. เกิดและราในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2544.

เชิงอรรถ บทที่ 5

1. จากบทความเรื่อง "ฝ่ายเหมืองหลวง" ฝ่ายลูกท้ายสุดแห่งลำน้ำแม่แจ่ม, ประวัติศาสตร์บอกเล่าเมืองฮอด-ดอยเต่า : ดำนาน ผู้คน วิถีชีวิต. สุพชัย เมทิน, 2549
2. นายศรีชัย ก้อนแก้ว, แก่ฝ่ายเหมืองหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่
3. "ผู้ใช้น้ำ" : มีสถานภาพแตกต่างจาก "ลูกเหมือง" คือ เป็นผู้ที่ใช้ น้ำจากเหมืองฝ่ายโดยการซื้อน้ำโดยตรง ไม่ต้องทำงานเหมืองฝ่าย ส่วนใหญ่คือเกษตรกรผู้ปลูกลำไย ที่ซื้อน้ำในราคาตันละ 5 บาท ส่วน "ลูกเหมือง" คือเกษตรกรผู้ใช้น้ำจากลำเหมืองผ่านระบบเหมืองฝ่าย มี "แรง"
4. ปี 2549 คณะกรรมการเหมืองฝ่ายได้สำรวจพื้นที่รับน้ำสวนลำไยเพิ่มเติม พบพื้นที่สวนลำไยตกสำรวจ และสวนลำไยที่ปลูกใหม่อีกกว่า 100 ไร่
5. "โหล่ง" หมายถึง พื้นที่ที่กระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ประสานกันก่อขึ้นเป็นเครือข่ายอันซับซ้อนบนฐาน ทรัพยากรและสภาพภูมิศาสตร์ ภายใต้ปฏิสัมพันธ์และความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มชนหรือหมู่คนในพื้นที่ท้องถิ่น โดยผ่านการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นเวลายาวนาน : บทความจาก พรพิไล เลิศวิชา. โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน. 2549.
6. นนรัช นามเทพ. จากบทความเรื่อง "ดอยจอมทอง ดอยอ่างกา แม่น้ำกาละ". ดำนานบอกเล่าเมืองจอมทอง : ประวัติศาสตร์ ชุมชนจากการบอกเล่าของคนในพื้นที่. 2549.
7. "โด่งหลวง" หรือ ทุ่งหลวง มีพื้นที่ของทุ่งต่างๆ รวมด้วย ดังนี้ โด่งลุ่มบ้าน, โด่งนาง, โด่งนาทราย, โด่งสบเตี้ยะ และโด่งหมากหน่ม
8. สัมภาษณ์ นายวรเทพ มหายน โด่งฝ่ายเหมืองหลวง อ.จอมทอง. 2547.
9. "ล่ำม" คือ ประชาสัมพันธ์หรือโฆษณาขององค์กรเหมืองฝ่าย ล่ำมนี้เป็นตำแหน่งที่สำคัญที่ปรากฏว่ามีตำแหน่งนี้

ตั้งแต่ในอดีต ล่ามน้ำจะทำหน้าที่ป่าวประกาศข่าวสาร เรื่องราวต่างๆ ในงานเหมืองฝายระหว่างแก่งฝายกับสมาชิกเหมืองฝาย

10. สัมภาษณ์ นายสมบูรณ์ เทพแก้ว แก่งเหมืองลุ่มบ้าน อ.จอมทอง. 2547.

11. ข้อมูลการวิจัย เรื่อง "เหมืองฝายห้วยแม่แต๊ะ และแม่จันทาว", โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

12. ข้อมูลการวิจัย เรื่อง "เหมืองฝายห้วยแม่แต๊ะ และแม่จันทาว", อ้างแล้ว.

13. นายสมเมือง เชื้อนแก้ว, แก่งฝายนาทราย อำเภอสี จังหัดลำพูน

เชิงอรรถ บทที่ 6

1. ฝายเกาะไม้ตัน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

2. สัมภาษณ์นายวงศ์ วงศ์เศรษฐี, แก่งฝายนาเลียง อำเภอสี จังหัดลำพูน

3. สัมภาษณ์นายวรเทพ มหายาโน, แก่งฝายเหมืองหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

4. "เหมืองฝาย" ในเขตเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง : พรพิไล เลิศวิชา และคณะ, อ้างแล้ว

5. กฎฝายใหม่ (ห้วยแม่แต๊ะ), อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

6. กฎฝายปู่ลูก (ห้วยแม่แต๊ะ) อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

7. กฎฝายบะโอ (ห้วยแม่แต๊ะ) อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

8. กฎฝายมูลเจริญ, อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

9. กฎฝายแม่สี, อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

10. กฎฝายแม่หาด, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

11. กฎฝายบวกครก, อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

12. กฎฝายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

13. กฎฝายวังหิน, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

14. กฎฝายนาวไร่ อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

15. กฎฝายห้วยหละ อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

16. กฎฝายแม่หาด, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

17. กฎฝายเหมืองดั่ง, อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

18. กฎฝายปู่เถาะ, อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

19. กฎฝายแม่ละเกาะ, อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

20. กฎฝายแม่แดด, อำเภอสี จังหัดลำพูน, เอกสารอัดสำเนา

21. กฎฝายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

22. กฎฝายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

23. กฎฝายท่าบ่อเย็น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

24. กฎฝายนาวไร่, อำเภอสี จังหัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

25. กฎฝายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

26. กฎฝายนาวไร่, อำเภอสี จังหัดเชียงใหม่, เอกสารอัดสำเนา

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. ตำนานมูลศาสนา, กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, 2519.

กรมศิลปากร. สมบัติศิลปจากบริเวณเขื่อนภูมิพล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์. ตราหลวงหลายเงินของพระนางวิสุทธิเทวี ใน รามบทความ ล้านนาดีสัญญา : ตามรอยโคลงมั่งทรงารบเชียงใหม่. ชมรมล้านนาดีเชียงใหม่, 2533.

ข้อมูลการวิจัย เรื่อง "เหมืองฝายห้วยแม่แต๊ะ และแม่จันทาว", โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

ไข่มุก อุทยาวิ. หลาเงิน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 14, กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514.

คณะกรรมการสืบสานตำนานเมืองลี้. เมืองลี้. โครงการสืบสานตำนานเมืองลี้, 2540.

ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม ฉบับวัดหลายแก้ว ด.ศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.เชียงใหม่.

ตำนานพระเจ้าไท้เมืองฮอด วัดพระเจ้าไท้ อ.ฮอด จ.เชียงใหม่

ตำนานพระบรมธาตุเจ้าดอยเก็ง ฉบับวัดดอยเก็ง

ตำนานพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกี้ยว

ทิว วิชัยชัคคะ. ล้านนาดีสัญญาเสนา : ตามรอยโคลงมั่งทรงารบเชียงใหม่ ใน รามบทความ ล้านนาดีสัญญาเสนา : ตามรอยโคลงมั่งทรงารบเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาดีเชียงใหม่, 2533.

นรชัย นามเทพ. ดอยจอมทอง ดอยอ่างกา แม่น้ำกาละ. ตำนานบอกเล่าเมืองจอมทอง : ประวัติศาสตร์ ชุมชนจากการบอกเล่าของคนในพื้นที่. เอกสารวิจัย โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน 2549. (อัดสำเนา)

บดินทร์ กิณวงศ์. เจ้าหลวงกาวิละ วีรบุรุษแห่งล้านนา. เชียงใหม่ : มิ่งขวัญ, 2546.

บุปผา คุณยศยิ่ง. อำเภอลี้ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 11. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ลื้อ คนไทยในประเทศจีน. พระนคร : คลังวิทยา, 2497.

ป. ปริยะ. ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง. วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่, 2489.

ปราเมศ รักษาพงศ์. เหตุและราในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2544.

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

พรพิไล เลิศวิชา. "โหล่ง" และ "เมือง" เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม. เอกสารประกอบการสัมมนาเสนอผลงานประจำปี โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน วันที่ 29 กันยายน-1 ตุลาคม 2547 ณ โรงแรมอิมพีเรียลเชียงใหม่รีสอร์ท จ.เชียงใหม่

พระครูพัฒนกิจจานุรักษ์. ธรรมปิกนกะ เล่ม 3. กรุงเทพฯ : มิตราสยาม, 2540.

พระครูลักขุณาจารย์ (ปริวรรต). ตำนานเมืองโยนกไทยบุรีศรีขางแสน ผูกที่ 1-2-3, 2516.

พระครูสถิตธรรมคณี. ประวัติตำนานพื้นเมืองเมืองดั้น ฉบับวัดจอมแจ้ง. เชียงใหม่ : ธารทองการพิมพ์, 2525.

ภัททิยา ยิมเรวัต. สิบสองจุไท. กรุงเทพฯ : วิถีธรรม, 2544.

ยุทธ เดชคำณ. ล่องแก่งแม่ปิง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2510.

รัตนา พรหมวิชัย. เมืองสร้อยศรีสุข ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25. เอกสารรายงานการวิจัย โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549.

สงวน โชติสุขรัตน์. ประชุมตำนานลานนาไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515.

สมปอง เพ็งจันทร์. เครื่องจักสานภาคเหนือ

สมหมาย เปรมจิตต์ (ปริวรรต). ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 4. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518.

สร้อยดี อ่องสกุล. ชลธิรา สัตยาวัฒนา. ลัวะเมืองน่าน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2530.

สร้อยดี อ่องสกุล (ปริวรรต). รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่. (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน)

สร้อยดี อ่องสกุล. ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). 2543.

สร้อยดี อ่องสกุล. หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา จากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพหุหนังสือ. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.

สุพจน์ พรหมมาโนช. โบราณคดีลุ่มน้ำปิงตอนบน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.

สุพชัย เมธิน. "ฝ่ายเหมืองหลวง" ฝ่ายลูกท่ายสุดแห่งลำน้ำแม่แจ่ม, ประวัติศาสตร์บอกเล่าเมืองฮอด-ดอยเต่า :

ตำนาน ผู้คน วิถีชีวิต. เอกสารการวิจัย โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, 2549

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และณฤมล เรื่องรังษี. เรื่องเมืองเชียงตุง. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2537.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ดรรชนีเมือง: จากตำนานและศิลาจารึก. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2540.

อินตา คำปาตา และ สุพชัย ใจชุ่มมอก (ปริวรรต) จารึกโบราณบ้านตาล (อัดสำเนา)

Henri Maspero Taoism and Chinese Religion. Amherst : University of Massachusetta Press, 1981.

กฎฝ่ายท่าบ่อเย็น อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายนาไร่ อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายบวกรก, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายบะโอ (ห้วยแม่แต๊ะ) อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายปู่เถอะ, อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายปู่ลูก (ห้วยแม่แต๊ะ) อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายมูลเจริญ, อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายแม่แนต, อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายแม่ละแกะ, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายแม่สี, อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายแม่หาด, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายวังหิน, อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายห้วยหละ อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายเหมืองดั่ง, อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายเหมืองหลวง, อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, (อัดสำเนา)

กฎฝ่ายใหม่ (ห้วยแม่แต๊ะ), อำเภอสี จังหวัดลำพูน, (อัดสำเนา)